

ItK

3

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1996

A TARTALOMBÓL

Gyapay László: A Csokonai-bírálat keletkezése és hatása Kölcsey pályájára

Tamás Attila: A személyiség megjelenési formáinak változásai századunk magyar irodalmában

*

Fried István: Petőfi Sándor téltemetése

Vekerdí József: Arany balladái és a Bogár Imre népballada

Tasi József: Illyés Gyula és József Attila

*

Ivánszky Ágota: Kassák és a MA körének osztrák kapcsolatai a bécsi emigrációban

*

Kulcsár Péter: Három epigramma 1487-ből

Tusor Péter: Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől

*

Szemle

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1996. C. évfolyam 3. szám

<p>SZERKESZTŐBIZOTTSÁG</p> <p>Komlovszki Tibor felelős szerkesztő</p> <p>Bíró Ferenc Dávidházi Péter Horváth Iván Kőszeghy Péter Kulcsár Péter Tverdota György Veres András *</p> <p>Kádár Judit a Szemle rovat szerkesztője, technikai szerkesztő</p>	<p><i>Gyapay László</i>: A Csokonai-bírálat keletkezése és hatása Kölcsey pályájára 225</p> <p><i>Tamás Attila</i>: A személyiség megjelenési formáinak változásai századunk magyar irodalmában 260</p> <p>Kisebb közlemények</p> <p><i>Fried István</i>: Petőfi Sándor tételmentése 273</p> <p><i>Vekerdi József</i>: Arany balladái és a Bogár Imre népballada 282</p> <p><i>Tasi József</i>: Illyés Gyula és József Attila 285</p> <p>Műhely</p> <p><i>Ivánszky Ágota</i>: Kassák és a MA körének osztrák kapcsolatai a bécsi emigrációban 294</p> <p>Adattár</p> <p><i>Kulcsár Péter</i>: Három epigramma 1487-ből 313</p> <p><i>Tusor Péter</i>: Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől 318</p> <p>Szemle</p> <p>Németh G. Béla: Kérdések és kétségek (<i>Csűrös Miklós</i>) 345</p> <p>Kristó Gyula: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig (<i>Vizkelety András</i>) 348</p> <p>Dudith András könyvtára (<i>Szabó András</i>) 350</p> <p>Berzsenyi Dániel és Kölcsey Ferenc összes versei; Berzsenyi Dániel művei (<i>Kőrösi Imre</i>) 352</p> <p>Debreczeni Attila: Csokonai, az újakezdések költője (<i>Wéber Antal</i>) 354</p> <p>Vargha Kálmán: Korok és pillanatok (<i>Erdődy Edit</i>) 357</p> <p>Szekér Endre: Benedek Marcell (<i>Szabó G. Zoltán</i>) 359</p> <p>Új könyvek Déry Tiborról (<i>Fenyő István</i>) 361</p>
<p>SZERKESZTŐSÉG</p> <p>1118 Budapest Ménesi út 11-13.</p>	

A CSOKONAI-BÍRÁLAT KELETKEZÉSE ÉS HATÁSA KÖLCSEY PÁLYÁJÁRA*

(A feladat meghódítja emberét)

1832. szeptember 10-én¹ Kölcsey megállapodik Hartleben Konrád Adolf pesti könyvkiadóval, hogy „öt kötetre menő” kéziratai „öt fertály év alatt meg fognak jelenni”.² Szemere Pálra, mint a művek kiadójára hárul a feladat, hogy az első kötet élére megírja Kölcsey életrajzát. A munka nyomasztó teherként nehezedik Szemerére, aki aggódik, hogy milyen lesz az ő „hideg” és „savanyú” prózája barátja „meleg” versei előtt.³ Az első kötet, a *Versék*⁴ végül december elején a tervbe vett biográfia nélkül hagyja el a nyomdát. Szemere azonban nem mond le tervéről. 1833 márciusában önéletrajzi vázlatot kér barátjától, miközben elgondolkodtató megfigyeléssel áll elő: „Megújítom a kérést, hogy *magadat fessed*. De próbát teszek, s elfecsegem azt is, mint látlak én tégedet. Te, édes jó Ferim, a publikum előtt legkitetszőbbben tüntél fel eddig, mint *kritikus*. Nem ezt kellene-e biográfiádban mindenek felett kifejtetni?”⁵ Kölcsey, kinek *verseskötete* alig három hónapja jelent meg, enyhe csalódottsággal reflektál a felvetésre: „A márciusi levél édes Palim váratlan volt. Az én egész biográfiám bizony parányi dolog; azonban mihelyt időt vehetek, firkálok valami adatokat”.⁶ Szemere észreveszi, hogy barátja érzékeny pontját érintette, és módosítja fölfogását: „A biographiai dolgot minap egyoldalúlag fogtam fel. Ertem a kritikus cikkkelyt. Nem ez a főszempont rád nézve. Minden munkáidon bizonyos honiség, nemzeti háziség (Hausslichkeit) látszik és érzik, mint a meleg, de szerény és nevelést nyert leánykán. Prosán és nemprosán; didacticumon és nem didacticumon.”⁷ Kölcsey március 17-én Pozsonyban kelt levelében hallgatással nyugtázza Szemere megváltozott szempontját, említi, hogy a kért önéletrajzi jegyzeteket nem felejtí,⁸ és március 20-án meg is születik a híres önéletrajzi levél. Kölcsey ebben kitér mindenfajta irodalmi tevékenységére, de a legnagyobb hangsúly *költői* fejlődésének lelki, életrajzi hátterére esik. E levél megírására tehát akkor kerül sor, mikor Szemerének az öt kötetre tervezett életműkiadáshoz kell olyan biográfiát írnia, amely a versek kötetében már nem jelenhet meg.

* Ez az írás Kölcsey Ferenc összes munkáinak az OTKA támogatásával készülő kritikai kiadásához készült műhelytanulmány.

¹ Kölcsey Ferenc–Döbrentei Gáborhoz. Pécel, 1832. szept. 11. *Kölcsey Ferenc összes művei*. I–III. S. a. r. SZAUDER József és SZAUDER Józsefné. Bp., 1960. III/441. (A továbbiakban: KÖM.) TAXNER-TÓTH Ernő, *Kölcsey és a magyar világ*, Bp., 1992. 239–240.

² Kölcsey–Wesselényi Miklóshoz. Cseke, 1832. szept. 26. KÖM. III/447.

³ Szemere Pál–Kölcseyhez. Pest, 1832. szept. 18. *Szemere Pál munkái*. I–III. Kiad. SZVORÉNYI József. Bp., 1890. III/237. (A továbbiakban: *SzemereP.*)

⁴ *Kölcsey Ferenc' munkái*. Első kötet. *Versék*. Kiadta SZEMERE Pál. Pesten, 1832. Hartleben Konrád Adolf' tulajdona. 210 l.

⁵ Szemere–Kölcseyhez. Pécel, 1833. márc. 5. *SzemereP.* III/242.

⁶ Kölcsey–Szemere Pálnéhoz. Pozsony, 1833. márc. 7. KÖM. III/500.

⁷ Szemere–Kölcseyhez. Pest, 1833. márc. 14. *SzemereP.* III/242–243.

⁸ Kölcsey–Szemeréhez. Pozsony, 1833. márc. 17. KÖM. III/503.

Azért érdemel figyelmet ez az apró történet, mert az, kire a szakirodalom egybehangzóan mint korszakos jelentőségű kritikusra hivatkozik, saját irodalmi működésére visszatekintve életművének ezt a vonulatát a költőivel szemben kisebb fontosságúnak látja, illetve kívánja láttatni. Az önéletrajzi levélben Kölcsey a „szeszélyes s a könnyű lebegésű dal”⁹ megteremtésére tett erőfeszítéseit például hosszán fejtegeti, míg bírálatainak és tanulmányainak főként külső keletkezéstörténetére tér ki. E levél hangsúlyainak illetően olvasatában Szemere is megerősít minket, mikor így nyugtázza barátja sorait: „Poesised fejlődésének koraira nézve sokat mondál, igen sokat a kevésben”.¹⁰ Az elmondottakkal érdemes összevetni Kölcseynek azt a megjegyzését, melyet 1815-ben Kállay Ferenc biztatására tesz, hogy ti. kezdje meg írói pályáját: „Elroncsolt szívvel s eltépett gondolatokkal, emellett ily ingereltetésben mint minden hozzám hasonlók ily körülményekben vagynak, lehet-é egyebet írnom recenzióknál?”¹¹ Keserű szavai arra utalnak, hogy nyugtalan lelkiállapota és zaklatott külső körülményei *csak* a recenzióírást teszik lehetővé számára. Mindez azt sejteti, hogy a költői és a kritikai szerep nem azonos szinten helyezkedik el Kölcsey értékrendjében, vagy legalábbis vágyaiban a költői közelebb áll hozzá. Gondos vizsgálat derítheti ki, hogy a két szerepkör értékelése hogyan változott az idő függvényében. A Csokonai-recenzió keletkezéstörténete a vizsgálat kiindulópontjaként arra vet fényt, hogy az írói pálya elején, mikor mindkét szerep még jobbára csak lehetőségként lebegett előtte, milyen mértékben befolyásolták törekvéseit és döntéseit a munkáit ért ítéletek, saját személységéről kialakított képe, valamint a célként kitűzött és a valóságban kínálkozó szerepek.

Előzmények

(a) Döbrentei munkatársat keres

A XVIII. század utolsó és a XIX. század első néhány évtizedében a hazai irodalmi élet bizonyos köreinek egyik meghatározó törekvése a nyilvánosságnak szóló, rendszeres, magyar nyelvű kritikai állásfoglalások elfogadtatása, hangnemenek kialakítása és fórumának megteremtése volt. Ez a szándék hathatósan közrejátszott az Erdélyi Muzéum létrejöttében, és ez a törekvés ragadta magával a nyilvános írói pályáján elinduló Kölcseyt, mikor először az Erdélyi Muzéum, később a Tudományos Gyűjtemény hasábjain próbált bírálatokkal a közönséghez szólni. Mivel Döbrentei Gábornak kezdetől fogva szándékában állt Csokonai életrajzát leendő folyóiratában megjelentetni, a recenzió keletkezéstörténete az Erdélyi Muzéum megindulásának előzményéig nyúlik vissza.

Döbrentei 1809. augusztus utolsó hetében meglátogatta Széphalmon Kazinczyt,¹² ahol közösen eltervezték, hogy Döbrentei kritikai folyóiratot indít. Erre a megbeszélésre utal Kazinczy levele, melyben a vállalkozással járó nehézségeket

⁹ Kölcsey–Szemeréhez. Pozsony, 1833. márc. 20. *Kölcsey Ferenc levelezése. Válogatás.* S. a. r. SZABÓ G. Zoltán. Bp., 1990. 143. (A továbbiakban: *KölcsLev.*)

¹⁰ Szemere–Kölcseyhez. Pest, 1833. márc. 25. *SzemereP.* III/246.

¹¹ Kölcsey–Kállay Ferenchez. Nagy-Károli, 1815. máj. 30. *KölcsLev.* 52.

¹² Vö.: *A magyar sajtó története.* I. 1705–1848. Szerk. KÓKAY György. Bp., 1979. 259–261. és Kazinczy Ferenc–Cserey Farkashoz. Széphalom, 1809. aug. 31. *Kazinczy Ferenc levelezése.* I–XXIII. Kiad. I–XXI. VÁCZY János. XXII. HARSÁNYI István. XXIII. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza. Bp., 1890–1960. VI/506. (A továbbiakban: *KazLev.*) és Kazinczy–Id. B. Wesselényi Miklóshoz. Széphalom, 1809. szept. 1. *KazLev.* VI/509.

bagatellizálja, és arra biztatja a reménybeli szerkesztőt, hogy ne veszítse el kedvét: „Ne hagyja az Úr hiú álommá válni azt a’ reményemet, hogy criticus írást fogunk olvashatni magyar nyelven. Menni fog az, csak jól kezdődjék. Jól fog pedig, ha derék munkás társakat választ az Úr, és a’ rossz versecskéket semmi tekintet miatt fel nem veszi írásába. A’ munka nem olyan nehéz mint gondoljuk. [...] Menni fog az, csak kezdjük valaha, mert sokan óhajtják, ’s érzik hűjokat. Pesten hány jó fej van, hány az Úr hazájában! Azok kapni fognának mind a’ munkán, mind a’ dolgozáson.”¹³ Az utókor persze már elég pontosan tudja, hogy milyen nehéz is volt az a „nem olyan nehéz”, hiszen az Erdélyi Múzeum első kötete 1814 májusában – közel négy évi előkészítés után – hagyta el a nyomdát.

Kazinczy természetesen saját magát is a munkatársak közé sorolta, és küldött is írásaiból, de többet ígérhetett, mint amennyit teljesíteni tudott. 1810. január 11-én Döbrentei valószínűleg ilyen ígéretre hivatkozik: „Orczy, Csokonay, Ráday életéhez most Gróf Török Lajosét, ’s Viczayét is kérem.”¹⁴ Kettejük levelezésének sajátos, visszatérő motívumai lesznek ezek a megírandó munkák. A fiatal szerkesztő(jelölt) komoly stilisztikai hajlékonyságról tesz bizonyosságot, mikor a kérés legkülönbözőbb árnyalatait alkalmazva próbálja ígérete teljesítésére bírni az országos tekintélyű mestert, aki egyben munkaadójának, a megözvegyült gróf Gyulay Ferencnének egykori udvarlója és most jó barátja:¹⁵ „A Széphalmi Ártatlankákra kérem a Tekintetes Urat, hogy Orczy, Ráday, Csokonai életét dolgozza ki számomra. Így Gr. Török Lajosét is.” Vagy: „Mikor lesz szerencsém B. Orczy, Ráday, Csokonai életekből az ígért leveleket kapnom? Óh, én azoknak annyira örvendek, ’s ne mulassa-el a’ Tek. Úr kérem.” Mások: „Kimondhatatlanul fájjalnám, ha B. Orczy, Rádaynak, Csokonainak életek leírására nem érne a’ Tekintetes Ur, ’s hogy érjen, mindenekre kérem.” Megint mások: „Ismét eszembe jut, hány-szor nem? Ráday, Orczy, Csokonai biográfiája. Édes szeretett barátom, díszesítse-fel azokkal Múzeumunkat. Végül pedig a kérés hiábavalóságát felismerve így: „Szerencsétlennek tartom magamat, hogy Orczynak, Rádaynak, Csokonainak életét a’ Tekintetes Úrtól a’ Múzeum számára meg nem nyerhetem.”¹⁶ Kazinczy, aki sűrűn váltott levelet Döbrenteiével, egyszerűen nem válaszolt a kérésekre egészen 1815. máj. 1-ig, mikor meglehetősen nyersen úgy intézte el a dolgot, hogy Döbrentei-nek ne legyen módja visszatérni rá: „Én sokat ígértem, ’s ámbár e’ hónapokban nem küldök sokat, nem mondhatod hogy nem tettem semmit. Még tőlem két füzetre is elég van kezében. A’ mit vársz, a’ Ráday etc. etc. Török Lajos etc. etc. élete olyan a’ mit nagy okokra nézve nem adhatok. Okaimat magadnak is kell érezned.”¹⁷ Tette pedig mindezt akkor, mikor már Kölcsey az 1815. április 8-i levelében tudtára adta, hogy beküldte a Múzeumnak saját Csokonai-recenzióját.¹⁸

¹³ Kazinczy–Döbrentei Gáborhoz. Széphalom, 1809. nov. 13. *KazLev.* VII/67.

¹⁴ Döbrentei–Kazinczyhoz. Andrásfalva, 1810. jan. 11. *KazLev.* VII/201.

¹⁵ Vö.: SZAUDER József, *Veteris vestigia flammae (Kazinczy szerelme)*. In Uő., *Az estve és Az álom*. Bp., 1970. 347–432.

¹⁶ Döbrentei–Kazinczyhoz. Ó. Andrásfalva, 1811. márc. 16. *KazLev.* VIII/398.; Döbrentei–Kazinczyhoz. Ó. Andrásfalva, 1812. márc. 12. *KazLev.* IX/333.; Döbrentei–Kazinczyhoz. Ó. Andrásfalva, 1812. máj. 28. *KazLev.* IX/478.; Döbrentei–Kazinczyhoz. Ó. Andrásfalva, 1812. aug. 17. *KazLev.* X/85.; Döbrentei–Kazinczyhoz. Andrásfalva, 1813. szept. 13. *KazLev.* XI/55.

¹⁷ Kazinczy–Döbrenteihez. Bécs, 1815. máj. 1. *KazLev.* XII/507.

¹⁸ Kölcsey–Kazinczyhoz. Cseke, 1815. ápr. 8. *KazLev.* XII/488.

(Idővel Kazinczy okai minden bizonnyal megváltoztak, mert később a kérdéses életrajzokból néhányat mégiscsak megjelentetett.¹⁹)

(b) *A pályakezdő Kölcsey és a nyilvánosság*

A huszadik életévét épp hogy betöltő Kölcsey már igen sokféle hangú és műfajú irodalmi próbálkozást tudhatott maga mögött. Írt iskolai feladatként, és saját kedvtelésére; írt latinul, magyarul és németül; verseket szerzett csokonaias és „lamentábilis” tónban, próbálkozott „Blumaueri paródiák”-kal, „didaktikus poéma”-val, víg- és szomorújátékkal; nagy terjedelmű magyar- és idegen nyelvű kompendiumokat készített, melyekben kritikai megjegyzései helyenként kisebb tanulmányokká nőttek, saját irodalomtörténetet állított össze a magyar költőkről; írt beszédet valamint kritikát egy Kalchberg-drámáról, miközben Kazinczyval már több éven át levelezett.²⁰ Ebből az irodalmi termésből azonban kevés maradt fenn, mert Kölcsey még az említett időszakban sok írását semmivé tette.²¹ A jegyzeteken kívül minden más műfajt érintett a megsemmisítés. Azok az írások pusztultak tehát el, melyek természetük szerint a nyilvánosságnak szólnak. A válogatásnak ez a módja arra mutat, hogy Kölcseyt ekkor valószínűleg nem az írói pályával való szakítás szándéka motiválta, hanem inkább az a szorongás, melyet szárnypróbálgatásainak kedvezőtlen fogadtatásától való félelme okozott.

Kállay Ferenc is ezt erősíti meg visszaemlékezésében, amikor arról ír, hogy Kölcsey a debreceni kollégiumban magának és nem a közönségnek írt verseket, „melyeket jó órájában egyik vagy másik barátjával közölt, s ha elérzékenyülve felolvashatta azokat biztos fülek előtt, kívánsága tetőpontját azzal el is érte.”²² Megerősítésre volt szüksége; mintha még nem lett volna elég ereje és magabiztossága a műveit motiváló, és műveiben megjelenő értékrenddel a közönség nem értő és nem megértő része elé is kiállni. Erre utal az az önjellemzés, melyben az iskola közegében helyezi el magát: „Én magam, a’ ki Togatus Deák nem lévén, mint egy külön szakasztodom ő tőlök [tanárra diákra egyaránt vonatkozik], csak igen kevés embernek merném írásaimat, kivált Magyar Verseimet mutatni, ne hogy mint már sokakat az ő szájokban csufos nevezettel Poetának nevezzenek.”²³ Sebezhetőségére és bizonytalanságára jellemző, hogy azzal a kérdéssel küldi el a debreceniek által legjobbnak talált *A pávatollhoz* című versét,²⁴ hogy annak alapján ítélje meg Kazinczy, vajon „méltó volt é eddig, méltó lesz é ezután ezen tárgy körül” fáradoznia.²⁵ A kritikus megjegyzéseket tartalmazó válasz vételekor pedig

¹⁹ KAZINCZY Ferenc, *Báró Orczy Lőrincz emléke*. Erdélyi Múzeum, Harmadik Füzet. Pest, 1815. 174–176.; (Ez a cikk a Hazai Tudósítások, 1806. 47. dec. 10-i számában megjelent írás másodikközlése.) KAZINCZY Ferenc, *A Rádnyak*. Felső Magyarországi Minerva, 1827. 1225–1233.; KAZINCZY Ferenc, *Viczay József életrajza*. Felső Magyarországi Minerva, 1827. 1267–1272.

²⁰ Kölcsey–Szemeréhez. Pozsony, 1833. márc. 20. *KölcsLev.* 142–143.; KÁLLAY Ferenc, *Kölcsey Ferenc gyermek- s ifjúkori életrajza*. In *Kortársak nagy írókról*. Második sorozat. Kiad. LUKÁCSY Sándor. Bp., 1956. 45–47., 51–52.; T. ERDÉLYI Ilona, *Kölcsey Ferenc első és eddig ismeretlen verse*. ItK 1961. 68–71.; *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai 1809–1811*. (Kölcsey és Kállay Ferenc műhelyének kézírataiból.) Kiad. BÁNHÉGYI György, SZAUDER József, SZAUDER Józsefné. Bp., 1968.; SZÖRENYI László, *A diák Kölcsey ismeretlen latin nyelvű műve*. In „A mag kikél”. *Előadások Kölcsey Ferencről*. Szerk. TAXNER-TÓTH Ernő. Bp.–Fehérgyarmat, 1990. 19–29.

²¹ KÁLLAY Ferenc, *i. m.* 46.; Kölcsey–Szemeréhez. Pozsony, 1833. márc. 20. *KölcsLev.* 142.; Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1811. dec. 6. *KÖM.* III/53.

²² KÁLLAY Ferenc, *i. m.* 46.

²³ Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1808. jún. 25. *KazLev.* V/513–514.

²⁴ Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1808. dec. 7. *KazLev.* V/144.

²⁵ Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1808. jún. 25. *KazLev.* V/513–514.

az ifjú poéta versei elégetését fontolgatja: „A’ Dalra való jegyzéseit a’ Tekintetes Urnak alázatosan köszönöm. Az ilyen jegyzéseknek mindég van az a’ haszna, hogy kényszerítik eggynehány dalocskának fennhéjázó szerzőjét, a’ mint Des-préaux nevezi, le mondani a’ pöezishez [!] való képzelt jussairól, ’s tűzre vetni rossz productumit. Eggy elégett rossz productum nem megvetendő haszon, leg alább meg ment egy kényes izlésű Artista’ mérges szánakozásától – szánattatni nagyobb kín, mint a’ Titanoké, nagyobb, mint maga a’ ki nevetés!”²⁶

Kételyeivel szemben önkifejezésének intenzív igénye áll. Erre mutatnak sokrétű irodalmi kísérletei és írói működésének motivációjáról szóló 1813-ból származó összefoglalása is: „Írtam, miolta csak érezni ’s gondolkodni kezdettem: mert hogy is ne írjon az, kinek szíve olly sokszor van tele, ’s olly ritkán talál kebelt, hová kiömlhessen? De, nem előre feltett czélból vegyültem Literatoraink közé. Szükségem volt barátra; ’s kiket gyermekkoromtól fogva úgy neveztem, az egy Kállait kivéven, megholtanak. Ezen megmaradottól el kelle válnom; ’s minthogy másként nem élhettem az életet, újakat kerestem. ’S íme ifjúságunknak romlott sergében nem találhattam fel őket egyebütt, hanem Literatorink közt. ’S ez legyen Literatori pályámnak egész históriája.”²⁷ E visszatekintés fényt vet azokra a kezdeti lépésekre, melyeket Kölcsey megtett, mielőtt kora intézményes irodalmi nyilvánossága elé lépett volna. A számunkra hozzáférhető kiindulópont az a kezdetben még talán öntudatlan íráskényszer, mely belső kifejezésigényből és magányosságból táplálkozik. Maga magának közönsége ekkor. Ez az állapot azonban egy idő után nem elégti ki, családias, megértő közönséget és együtt munkálkodó literátor barátokat keres.

A legfontosabb lépés, melyet ebbe az irányba tesz, a széphalmi irodalmi vezérrel kezdeményezett levelezés, mely ugyan csak 1808-tól vált valóra, de Kállay visszaemlékezése szerint Kölcsey már korábban szeretett volna kapcsolatba kerülni Kazinczyval.²⁸ Az első levélre az adott alkalmat, hogy Kölcsey néhány adattal hozzá tudott járulni ahhoz a vitához, mely Kresznerics Ferenc és Kazinczy között folyt Magyarország legrégebbi térképéről. Bár a levél terjedelmileg nagyobb része e tárgyval kapcsolatos, valódi célja mégis nyilvánvalóan az, hogy Kölcsey értő és megértő családias közönségre találjon Kazinczy személyében, és hogy tanítványául ajánlkozzon. Miután a debreceni diák megcsillantja figyelemreméltó tájékozottságát a régi térképekkel kapcsolatban, rátér a számára legfontosabbra: „örülök [...], – írja – hogy most legalább egy fontosnak látszó dologgal állhattam a T. Úr elébe, melyet másként cselekedni nem bátorkodtam volna. Örülök, [...] bár leg kissebb reménységem sincs hogy azt elérhessem, a’ mit némű nemüképenn célomnak tettem volt. Meg valloim ugyan is, hogy irigylem eggy olly ifjúnak sorsát, mint Vitéz volt, a’ ki eggy K-yt nyerhetett ifjúságábann vezérül.” Kölcsey azt is elmondja, hogy ha édesanyja nem halt volna meg, valószínűleg már korábban megismerhették volna egymást, mert anyai ágon rokoni kapcsolat fűzi őt Kazinczyhoz. A levél bevezetőjében úgy fordul a címzetthez, mint az „Orcziak, ’s Rádaiak” barátjához, azaz mint a beérkezett írók egyikéhez; azt a tényt pedig, hogy tudós észrevételeit nem a nyilvánossággal közli, azzal magyarázza, hogy fél kis tudósítását „az egészsz Magyar Tudósság elébe adni”, csak Kazinczynak meri megírni, mivel őt olyannak ismeri, ki „a’ nálánál sokkal kissebbet sem fogja ki

²⁶ Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1808. aug. 9. *KazLev.* VI/19.

²⁷ Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1813. szept. 25. *Élet és Literatúra*, 1827. 89. (A továbbiakban: *ÉLit.*)

²⁸ KÁLLAY Ferenc, *i. m.* 50.

nevetni, meg utálni”.²⁹ Kazinczy tehát az a személy, akitől mind feltételezett emberi tulajdonságai, mind Kölcseyhez fűződő rokoni kapcsolata révén remélhető, hogy vállalja a megértő családi nyilvánosság egy tagjának szerepét, ugyanakkor felkészültsége és irodalmi kapcsolatai révén idővel a befutott írók körén belülré vezetheti tanítványát.³⁰

Kölcsey jó tanítványnak, Kazinczy pedig figyelmes és áldozatkész mentornak bizonyul. Az előbbi rendszeresen küld verseket Széphalomra, melyeket aztán az onnan kapott kritikai megjegyzések szerint nemegyszer át is dolgoz.³¹ Tudományos felkészültségével többször elbűvöli mesterét, aki pedig szerteágazó levelezése révén sokféle eljuttatja tanítványa verseit és jó híret, alkalomadtán pedig beajánlja barátaihoz.³² Kölcseynek sokáig megfelel a nyilvánosságnak ez a családi formája, és nem használja ki az adódó lehetőségeket, hogy bekapcsolódjon a nyomtatott irodalom vérkeringésébe. Mikor 1810-ben pesti tartózkodása alkalmával Kazinczy arra biztatja, hogy barátaival együtt adjon ki kritikai lapot, még csak nem is reagál a felvetésre,³³ nem úgy mint a közszereplést ambicionáló Döbrentei teszi az Erdélyi Muzémmal. 1812-ben nem tesz eleget Kazinczy azon felkérésének sem, hogy vele és Szemerével együtt jelentesse meg szonettjeit, pedig a kérés igen meleg és biztató hangon szól: „Horváth Augustusban egy tíz lapnyi munkát ada-ki illy czím alatt: *Hat Sonet* [!] [...] Én ezt Dayka mellé akarnám tenni megtoldva a’ Kölcsey darabjaival, melyre nézve kérem Uram Öcsémet, dolgozza újra a’ mit a Publicumba kiadni akar, és küldje meg nekem Széphalomra minél előbb. Ne rettegjen miattok; sume superbiam quaesitam meritis, [él] az érdemeidnek kijáró büszkeséggel] ’s engedje nekem azt az örömet, hogy két kedves barátimmal együtt jelenhessek-meg.”³⁴ Kölcsey visszahúzódtását magyarázhatjuk azzal, hogy elégedetlen műveivel, hisz szonettjeit az 1832-es kötetébe sem veszi fel,³⁵ de fontos okként kell számon tartani saját önképét is. Úgy érzi, hogy testi- és lelkialkata következtében ő csak megértő, meleg, családi nyilvánosság előtt képes megszólalni: „Az én belsőm tüzzel teljes – írja 1814-ben Kazinczynak –, de külsőm, ezen nyomorult alkotmányu test, mindenre alkalmatlan. Szerfelett puha vagyok, s ezen rövidlátású szem, ezen többnyire zúgó fej azt teszi, hogy félve lépjek minden társaságba, hol nagyon ismeretes emberekre nem találhatok. Enélkül régen kerestem volna itt a vármegyében magamnak hivatalt, csakhogy munkátlan ne legyek.”³⁶ Bár itt Kölcsey visszahúzódtásának okait magyarázza, tisztán kihallatszik leveléből, hogy időközben megérett benne a nagyobb nyilvánosság elé lépés vá-

²⁹ Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1808. máj. 19. *KazLev.* V/455–457.

³⁰ Vö.: DÁVIDHÁZI Péter, „*Iszonyodám enmagam előtt*” (I). Egy írói Oidipusz-komplexum drámája. Holmi, 1995. márc. 351–353.

³¹ Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1809. jan. 31. *KÖM.* III/22.; Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1809. jún. 3. *KÖM.* III/30.

³² Kazinczy–Horvát Istvánhoz. Széphalom, 1809. dec. 31. *KazLev.* VII/185.; Kazinczy–Berzsenyi Dánielhez. Széphalom, 1810. jan. 1. *KazLev.* VII/190.; Kazinczy–Kis Jánoshoz. Széphalom, 1813. júl. 12. *KazLev.* X/484–485.

³³ Kazinczy–Kölcseyhez. H. n. 1810. márc. második fele. *KazLev.* VII/345.

³⁴ Kazinczy–Kölcseyhez. Ér-Semlyén. 1812. dec. 20. *KazLev.* X/200. Vö.: Kazinczy–Helinczy Mihálynak. Ér-Semlyén. 1812. dec. 20. *KazLev.* X/199.

³⁵ A következő szonettekről lehet szó: *Felelet Kazinczy első szonettjére, A dalos, A költő* (Két istenasszony...), *A sonetto*. Vö.: Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1809. máj. 9. *KazLev.* VI/363.; Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1809. jún. 3. *KazLev.* VI/402–403.; Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1811. dec. 6. *KazLev.* IX/179–180.

³⁶ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. ápr. 3. *KÖM.* III/139–140.

gya, melyet félszegségből és igényességből még felszín alá szorít. Igaz, Kölcsey megyei szerepléséről beszél, de ez is a szűk baráti körnél tágabb nyilvánosság elé való lépést jelenti. Néhány hónappal korábban irodalmi téren meg is hozta az elhatározó döntést, hiszen verseket küldött Döbrenteinek a szerveződő Erdélyi Múzeum számára.

Jól dokumentálható az az élmény, mely jelentősen hozzájárulhatott ahhoz, hogy Kölcsey rászánja magát a nagyközönség elé való lépésre. 1813. május 22-én, háromévi hallgatás után levélben felkeresi Szemere Pált, és megpróbálja feleleszteni az 1810-ben kötött barátságot. A péceli barát meleg sorokkal válaszol, beszámol nyomtatásban megjelent dalairól, és röviden összegzi a literaturáról vallott nézetét: „A tudosság, a poétáskodás nem hivatalunk; de passziónk mindenik, s e passzió egyike a legnemesebbeknek, s egyike azoknak, melyekkel, barátainknak, háznépünknek s idővel talán még hazánknak is használhatunk.”³⁷ Ez a levél saját eredményeinek számbavételére kényszeríti a válságot sejtető hallgatást éppen megtörő Kölcseyt. Mindannyian a legkülönbözőbb viszonyítási pontokhoz mérjük magunkat, de a leginkább elevenünkbe vágó összehasonlítás mégis mindig akkor adódik, ha egyívású, közel azonos törekvésű, azaz velünk jól összemérhető társunkról van szó. Szerencsés esetben egy ilyen társ sikere nagy húzóerőt jelenthet. Valószínűleg ilyen esetnek lehetünk tanúi, mikor Kölcsey válaszelevelét olvasva az egészséges rivalizálás hangjára leszünk figyelmesek: „Három egész éven keveset dolgozám. Te azalatt nyomtatott dalokkal gazdagítád litteraturánkat. Teljességében boldogságomnak, ha barátaim előtt eredményeimet kiönthetem, nem tagadom el, mégis mely szédítőnek érzem azt, midőn idegenek is együttérzéssel olvassák dolgozásaimat. Nem azért, hogy örömet adnám publikum elébe dalaimat (nem tevém azt a télen Kazinczynak kérésére is), de tisztellem azt, ki fényben jelenik meg többek előtt.”³⁸ Szemere levele felszabadítja Kölcseyt, aki láthatja, hogy saját generációja is beszélhet hivalkodás nélkül az irodalom távlatos céljairól. Azt a pillanatot véljük itt felfedezni, mikor megkezdődik Kölcseyben a családi közönség-modelltől a nyomtatott nyilvánosság felé való elmozdulás. Saját teljesítményével és képességeivel is számot vetve hivatkozik Kazinczy ajánlatának visszautasítására. Az „én is tehettem volna” gesztus ebben a pillanatban inspirálólag hat rá. Fontos tudni, hogy éppen az a barát ért el látványos sikert, akivel Kazinczy nemrég a következőképpen hasonlította össze őt: „Litteraturánkra nézve senkitől sem várok többet, mint Szemerétől és Kölcseytől. Uram Őcsém ifjabb és *elkészültebb*, több solida tanulása van, 's több poétai szikrát kapott.”³⁹ A látható eredmények összehasonlításában Szemerével szemben ugyan ő marad alul, de komoly siker Kazinczy ítélete és az, hogy nem süllyedt el falusi magányában. Ilyen lelkiállapotban kezd levelezésbe az Erdélyi Múzeum megindításán dolgozó Döbrenteivel.

A kapcsolat 1813 szeptemberében Szemere Pál közreműködésével jött létre. Ő kérte levélben Döbrenteit, hogy lépjen érintkezésbe a világban helyét nehezen találó Kölcseyvel, kiben egyaránt találhat barátra és munkatársra. Kölcseynek pedig azzal keltezte fel szimpátiáját Döbrentei iránt, hogy mint korábban, most is

³⁷ Szemere–Kölcseyhez. Pécel, 1813. jún. 14. *KölcLev.* 19.

³⁸ Kölcsey–Szemeréhez. Álmosd, 1813. jún. 25. *KÖM.* III/81.

³⁹ Kazinczy–Kölcseyhez. 1812. márc. 7. *KazLev.* IX/323.

megmutatta a tőle kapott leveleket, és valószínűleg biztatta a kapcsolatfelvételre.⁴⁰ Szerencsés pillanatban és kellő tapintattal avatkozott Szemere Kölcsey sorsába, mikor a nagy nyilvánosság elé való lépésre magát talán éppen rászánó barátját kapcsolatba hozta azzal a másikkal, aki induló lapja számára keresett munkatársakat.

Döbrentei megrendeli Kölcseytől a recenziót

Döbrentei és Kölcsey 1813 és 1817 közti levélváltását két Kölcsey levél kivételével⁴¹ csak az Élet és Literatúra 1827-es kötetében⁴² közöltek alapján ismerjük, mert mint Kölcsey említi, a levelek eredetije „minden jelek szerént, azon fiákerajtó-zsebben maradt, melynek gazdája bennünket [ti. Szemerét és Kölcseyt] a Dunapartról Rösslerig vitt, s a Rössler kapujától visszabocsáttatott”.⁴³ A veszteség azért igen fájó, mert az Élet és Literatúrában megjelent szöveg jelentősen megcsonkított leveleket tartalmaz. Szemere így számol be a publikáció előkészítéséről: „Sokat, igen sokat kitorölgettem a correspondentiából; de mindenütt azt kérdém: mi méltó hozzád; mi méltó a commissáriushoz s a magyar tudós-társaság candidátusához? A corpus delictit ime küldöm: hosszas s igen hosszas ítéletet várok felőle.”⁴⁴ A szerkesztő Döbrentei és a szerző Kölcsey egymáshoz való viszonyának felderítésekor fokozott óvatosságra int az a tény, hogy az Élet és Literatúra-beli levélközlés szerkesztésekor Kölcsey külön felhívja Szemere figyelmét arra, hogy a „levelezésekben néhány helyett alkudozások vagynak, hogy a Múzeum számára ezt vagy amaz dolgozzam. Éz sem mint litteratori tudósítás, sem mint karakterfestés nem tekintethetik. Talán jó lenne az ilyen helyeket ha nem egészen semmivé tenni is, de legalább megritkítani és kurtítani.”⁴⁵

A levelezés ránkmaradt része szerint Döbrentei nem titkolja, hogy a baráton kívül a Múzeum lehetséges munkatársát is látja Kölcseyben: „A' Múzeum felől tudósítani fog ezen Híradás, mellyet itt küldök; ezen levélkém pedig arra kér, hogy igyekezetemet segítsed Te is elé, Munkák által. [...] Bár olly szerencsés lehetnék, hogy mingyárt Munkáid közül is küldenél.”⁴⁶ Kölcsey ezzel szemben hosszan bizonygatja, hogy számára csak a barát fontos: „én nem a' Literátort, nem a' Múzeum' Kiadóját keresem benned; [...] én lelket keresek, melly lángoljon mint az enyémm, 's barátot, mint én Palimban [Szemere Pál] és Kállaimban bírok; kiket én inkább szeretek mint mindent itt körülem, 's kikhez én téged hasonlóul foglak szeretni, ha nyílt kebellem fogadsz engemet, a' Merengőt, a' Gyermekeket.” Ugyan-

⁴⁰ Döbrentei–Kölcseyhez. Andrásfalva, 1813. szept. 2. *Kölcsev.* 21.; Kölcsey–Döbrenteihez. Pest, 1813. szept. 2. *KÖM.* III/84–85.; Kölcsey–Kazinczyhoz, 1813. szept. 15. *KÖM.* III/88.; Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1813. szept. 25. *Kölcsev.* 24.; SZAUDER József, *A magyar romantika kezdeteiről* (Vázlat). In *Uő., A romantika útján.* Tanulmányok. Bp., 1960. 28.; CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelvi és irodalomszemlélet a magyar nyelvújítás korszakában.* Bp., 1990. 228–231.; TAXNER-TÓTH, *Kölcsey és a magyar világ, i. m.* 80.

⁴¹ Kölcsey–Döbrenteihez. Pest, 1813. szept. 2. *KÖM.* III/84–85.; Kölcsey–Döbrenteihez. Lasztóc, 1817. jun. 29. *KÖM.* III/267.

⁴² DÖBRENTEI Gábor és KÖLCSEY Ferencz, *Leveleikből.* ÉLit 1827. 87–134.

⁴³ Kölcsey–Szemeréhez. Cseke, 1827. márc. 26. *KÖM.* III/332. Vö.: Szemere–Kölcseyhez. 1827. febr. 16. *SzemereP.* III/225.

⁴⁴ Szemere–Kölcseyhez. Pest, 1826. dec. 20. *SzemereP.* III/224.

⁴⁵ Kölcsey–Szemeréhez. Pécel, 1826. dec. 21. *KÖM.* III/324.

⁴⁶ Döbrentei–Kölcseyhez. Andrásfalva, 1813. szept. 2. ÉLit 1827. 87.

akkor már minden húzodozás nélkül, nem kevés öntudatról is bizonyosságot téve elküldi akkori verseinek jó részét,⁴⁷ de a kísérszövegben a kívülrekedtek megvetésével beszél arról a közönségről, mely elé éppen kiállni készül; így igyekezve előre elhárítani művei fogadtatásának esetleges kudarcát: „Teljesítem kívánságodat; 's küldök verseket. Keveset küldök, mert kevés van. Öt évvel az előtt írtam gyakran; de akkori dolgozásaimat tűznek adám: most ritkán írok. Barátim örömmel fogadják soraimat; de a' *profanum volgus*, – tapasztalásból tudom, hogy az én dolgozásaim az előtt nem fognak kedvesek lenni. Azonban én a' Publicumnak bálványozója soha sem lennék”.⁴⁸ Ez az egyazon levélből származó két részlet jól mutatja Kölcsey publikáláshoz való viszonyának átmeneti jellegét. Megteszi a nagyközönség felé a döntő lépést, elküldi verseit, méghozzá olyan fejtegetés kíséretében, mely jól mutatja a kezdő szerző kételyeit, és nagyon emlékeztet a pályakezdő mentegetőzésére, aki szerkesztőjének azt magyarázza, miért nincs még referenciaként felmutatható nyomtatásban megjelent műve. Önreflexiója ugyanakkor arra mutat, hogy még nem tudatosodott benne a családi nyilvánosságból való kilépés ténye.

Döbrentei kritikával vegyes elismeréssel fogadja a küldeményt,⁴⁹ és az Erdélyi Muzéumban összesen csak három verset jelentet meg.⁵⁰ A fő kifogás a homályosság.⁵¹ Kölcsey, ki érti, mit hibáztat barátja, nem hajlandó világosabbá tenni költeményeit, mert a kifogásolt homályosságnak érdemi jelentőséget tulajdonít.⁵² Szerző és szerkesztő további együttműködéséről a publikált levélrészletek alapján az állapítható meg, hogy Döbrentei a verseken kívül biográfia- és szomorújátékírást kéri Kölcseyt, aki felajánlja neki, hogy a korábban németül írott Aspásia-életrajzt magyarul átdolgozza, viszont lehetetlennek tartja, hogy drámát írjon,⁵³ de a munkakapcsolattól nem zárkózik el: „Hogy Muzéumodba munkákat küldjek, most hirtelen nem tehetem. Írásaim közt nem találok a' mit küldhetnék; 's Jegyzeteim némelly megholt Íróinkról nagyon rövidék és csonkák. Biographiákat talán írhatnék?”⁵⁴ Döbrentei kap ezen a meglehetősen gyenge együttműködési szándékon, és postafordultával határozott megrendeléssel áll elő: „köszönöm, hogy ajánlod magadat a' munkálkodásra. Ird le tehát, kérlek Csokonai' életét; te ehhez

⁴⁷ Vö.: „H ö l g y e m h e z. Akkor is, ha nap hunytával...

K i v á n s á g. Boldog a' kit szent berek'...

A z Í v ó. Éloiszek repkényt fonának...

A' P h a n t a s i á h o z. Borítsd el édes álmaiddal...

A' K e d v e s n e k s í r j a. Ki sírja ez?

A' H o l d h o z. Istenasszony, felhód'...

C s ü g g e d é s. Génius száll az Énekes' keblébe...

A' K ö l t ő. Tiszták, miként Arethusának...

S a p p h o' d a l a. Boldog ember, mint...

A' J e g y v á l t ó. Vedd e' gyűrűt..."

Döbrentei-Kölcseyhez. Kolozsvár, 1813. oct. 11. ÉLit 1827. 91.

⁴⁸ Kölcsey-Döbrenteihez. Álmosd, 1813. szept. 25. ÉLit 1827. 88., 89.

⁴⁹ Döbrentei-Kölcseyhez. Kolozsvár, 1813. okt. 11. ÉLit 1827. 90–92.

⁵⁰ A' *Kedvesnek Sírja*. Első füzet 113.; *Kívánság*. Negyedik füzet, 45.; A' *Phantasiához*. Ötödik füzet, 141–142.

⁵¹ Döbrentei-Kölcseyhez. Kolozsvár, 1813. nov. 9. ÉLit 1827. 95.

⁵² Kölcsey-Szemeréhez. Álmosd, 1814. jan. 22. KÖM. III/126–127.; Kölcsey-Kazinczyhoz. Cseke, 1815. ápr. 8. KÖM. III/170–171.

⁵³ Kölcsey-Döbrenteihez. Álmosd, 1814. febr. 18. ÉLit 1827. 107.; Döbrentei-Kölcseyhez. Kolozsvár, 1814. febr. 25. ÉLit 1827. 109–110.; Kölcsey-Döbrenteihez. Álmosd, 1814. márc. 22. ÉLit 1827. 111–113.

⁵⁴ Kölcsey-Döbrenteihez. Álmosd, 1814. febr. 18. ÉLit 1827. 107.

Debreczenben könnyen juthatsz. Recenseáld minden munkájit. Tedd Ódái' Recenziója elébe az Óda' Theoriáját; Dorottyája elébe pedig a' Furcsa Vitézi Versezett; 's mutasd meg, mi hibáji vagynak? 's mit tett? Erre rég kértem Kazinczyt is; de mindenkor elhallgatott. Palinak pedig, kérlek, írd meg; dolgozza ki Rádayét; ő Péczelen kaphat ezekre datumokat."⁵⁵ Döbrentei tehát ekkor mond le végleg arról, hogy Kazinczytól megkapja az ígért életrajzokat, melyeket most másokkal próbál megíratni. Kölcsey megbízása Kazinczyétól eltérően nemcsak életrajzírásra szól, hanem kibővül Csokonai műveinek recenzeálásával, amit az tett időszerűvé, hogy 1813-ban Bécsben Márton József négy kötetben kiadta *Csokonai Vitéz Mihály poétai munkáit*.

A megbízás és megírás közti időszak

Önéletrajzi levelében Kölcsey a Csokonai-recenzió keletkezéstörténetét a következőképpen foglalja össze: „Engem 1813-ban még Álmosdon laktomban szollított meg Döbrentei, s kért esztétiko-kritikai értekezést Csokonairól. Küldtem neki verseket; de azokat ő nem érté, 1814-ben Tolcsváról eljöttem után írtam Csokonai recenzióját; de ő addig kívánt abban változtatásokat, addig késett kiadásával, hogy a Tud[ományos]. Gyűjt[emény]. indulásba jött, s én felszollíttatva odaadám Csokonait, s készítém hozzá Kis recenzióját. Csokonai recenziója, mint előbb az Antimondolat nekem sok ellenséget szerze."⁵⁶ Ez a visszaemlékezés helyenként félrevezető, mert azt sugallja, hogy a Csokonai-recenzióra való felkérés 1813-ban történt, és hogy Kölcsey csak e felkérés kézhezvétele után küldött verseket mintegy azért, hogy a Muzéum szerkesztője a bírálát elkészültéig is rendelkezhessen tőle valamivel. Adataink tanúsága szerint azonban Kölcsey már Döbrenteihez intézett második, 1813. szeptember 25-én kelt levelében küld verseket,⁵⁷ Döbrentei pedig csak az 1814. február 5-i levelében kéri meg barátját a bírálát elkészítésére, és fogalmazása nem enged arra következtetni, hogy egy korábbi kérés megújításáról lenne szó. Kölcsey beszámolója a megírás időpontjáról és a publikálás körülményeiről – mint látni fogjuk – összevág egyéb forrásaikkal.

Mozgalmas, válságokban és sikerekben egyaránt gazdag éve volt Kölcseynek az 1814-es esztendő.⁵⁸ Az év első fele, melyben Döbrentei recenzióírára szóló felkérése megérkezett, a válságok jegyében telt. Erre mutatnak leveleiben elmondott panaszai és sorozatos, meg nem magyarázott, váratlan döntései. Jól jellemzi ezt az időszakot a Döbrentei buzdító soraira adott keserű válasza: „Ohajtod: bár lelkemet szárnyra indíthatnák rendeid. Megtompultam, édes barátom; most inkább mint valaha, érzem azt."⁵⁹ Nehezen megmagyarázható elhatározásai utazásaival kapcsolatosak. Január első felét kollégiumi barátjával, Kállay Ferencsel még jó hangulatban tölti, és tervezi, hogy a hónap közepén vele együtt Bécsbe látogat.

⁵⁵ Döbrentei–Kölcseyhez. Kolozsvár, 1814. febr. 25. ÉLit 1827. 109–110.

⁵⁶ Kölcsey–Szemeréhez, Pozsony, 1833. márc. 20. *Kölcsev.* 144.

⁵⁷ Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1813. szept. 25. ÉLit 1827. 89. Döbrentei postafordultával nyugtazza a verseket; Döbrentei–Kölcseyhez. Kolozsvár, 1813. okt. 11. ÉLit 1827. 91–92.

⁵⁸ Kölcsey ezen korszakát részletesen tárgyalja Kerényi Ferenc. KÖLCSEY Ferenc, „*Mi az élet tűzfolyása?*” (*Kilenc vers*). Bemutatja KERÉNYI Ferenc. 1981. 39–52.

⁵⁹ Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1814. febr. 18. ÉLit 1827. 107. L. még; Kölcsey–Kállay Ferenchez. Álmosd, 1814. márc. 7. KÖM, III/135–136.; Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1814. márc. 22. ÉLit 1827. 111.; Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. ápr. 3. KÖM. III/139–142.

12-én ilyen értelemben ír Kazinczynak,⁶⁰ de tíz nap múlva Szemere Pálnak már arról számol be, hogy Kállay 19-én útnak indult, neki azonban halálos gyötrelmére Álmosdon kellett maradnia.⁶¹ Kazinczyval folytatott levelezéséből az is kiderül, hogy ez idő tájt visszautasította Draveczkiné⁶² Bécsbe szóló invitálását. Nem világos, hogy az eredeti tervek szerint ezen meghívás segítségével utazott volna-e Bécsbe, vagy attól teljesen függetlenül. Kazinczy levelezéséből annyi mindenesetre kiderül, hogy Draveczkiné február 20-án már Bécset megjárva Debrecenben tartózkodott, így kézenfekvő a feltételezés, hogy ő is Kállayval közel egy időben indulhatott.⁶³ A megértő barát személyes jelenlétének hiányát több levelében panaszolja Kölcsey,⁶⁴ majd áprilisban újra felvetődik, hogy Szent György nap táján lehetőség nyílik a bécsi utazásra. Nagy várakozással tekint a barátjával való találkozás elé, s reméli, hogy a debreceni időket is felülmúló tartalmas együttlétben lesz részük.⁶⁵ Bár májusban rövid időre Pozsonyba látogat, a Bécset célbavevő utazásra – családi és anyagi okok miatt – csak egy jó hónap múlva kerül sor.⁶⁶ Június elején végre Pozsonyban van, ahonnan a tervek szerint Kállayhoz menne tovább, azonban újabb váratlan és megindokolatlan döntés következtében a június 20-i sokat sejtető, drámai hangú levelében arról értesíti barátját, hogy a következő nap Pest és/vagy Pécel érintésével Álmosdnak veszi útját. Elhatározása komolyságát mutatja, hogy postáját is oda kéri.⁶⁷ Végül azonban ezen szándéka mellett sem tart ki, mivel anélkül, hogy hazamenne, a nyarat és az ősz elejét Szemere Pálékkal Pécelen tölti.⁶⁸ Bár július 12-i levelében nagyon határozott formában újra felmerül a pozsonyi és bécsi utazás terve, a Kállayval való találkozás a források alapján nem tisztázható okok miatt mégis elmarad.⁶⁹ Ez az idő, mint önéletrajzi levelében írja, egyrészt „a költésnek vala szentelve” másrészt „ettől kezdődik filológiai mélyebb ismerete”,⁷⁰ ugyanis a *Felelet a' Mondolatra* megírásához Szemerevel együtt alapos nyelvészeti és stilisztikai tanulmányokat folytatott.⁷¹ Az alkotószellemű baráti légkör, a megszületett versek és a tudományos bűvárkodásban való elmerülés következménye lehet az, hogy Kölcsey lelkiállapota a péceli tartózkodás során kimozdul a mélypontról, és decemberre kivételes kiegyensúlyozottságot ér majd el.

⁶⁰ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. jan. 12. KÖM. III/120.

⁶¹ Kölcsey–Szemere Pálhoz. Álmosd, 1814. jan. 22. KÖM. III/125. L. még: Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. jan. 22. KÖM. III/123.

⁶² Feltehetően Draveczki Jánosné, született Bydeskúty Júlia, vö.: *KazLev.* XI/531.

⁶³ Kazinczy–Kölcseyhez. Széphalom, 1814. márc. 16. *KazLev.* XI/278.; Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. ápr. 3. *KazLev.* XI/309.; Kazinczy–Kölcseyhez. Széphalom, 1814. ápr. 9. *KazLev.* XI/332. TAXNER-TÓTH Ernő valószínűleg azért tette Draveczkiné meghívását tévesen márciusra (*Kölcsey és a magyar világ, i. m.* 83.) mert Kazinczy a márc. 16-i levelében beszél Kölcseynek az elmulasztott utazási lehetőségéről. Elkerülte azonban Taxner-Tóth figyelmét, hogy Kazinczy ebben a levélben egy Draveczkinével folytatott február 20. körüli beszélgetésre hivatkozik (*KazLev.* XI/278.).

⁶⁴ Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1814. márc. 22. ÉLit 1827. 111. Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. ápr. 3. KÖM. III/140.

⁶⁵ Kölcsey–Kállayhoz. Álmosd, 1814. ápr. 11. *KölcLev.* 44.

⁶⁶ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. máj. 28–31. *KazLev.* XI/390–392.; CSORBA Sándor, *Kölcsey Ferenc gazdasági irataiból*. Fehérgyarmat, 1991. 39–41.

⁶⁷ Kölcsey–Kállaynak. Pozsony, 1814. jún. 20. *KölcLev.* 45.

⁶⁸ Vitkovics Mihály–Kazinczyhoz. Pest, 1814. szept. 6. *KazLev.* XII/78.; Kölcsey–Szemerehez. Pozsony, 1833. márc. 20. *KölcLev.* 143–144.

⁶⁹ Kölcsey–Kállayhoz. Pécel, 1814. júl. 12. *KölcLev.* 46.

⁷⁰ Kölcsey–Szemerehez. Pozsony, 1833. márc. 20. *KölcLev.* 143.

⁷¹ Vö.: Kölcsey–Helmeczy Mihályhoz. Pécel, 1814. júl. 23. és aug. 1. KÖM. III/152–153.

Szeptember vége, október és november eleje Szemere és Kazinczy társaságában telik, Lasztócon, Széphalmon és Tolcsván, illetve ezek környékén. Ebben a másfél hónapban jó alkalom adódott arra, hogy a Pécelről jött két barát Kazinczy társaságában folytassa megkezdett filológiai stúdiumait. A széphalmi mester levelezésében több helyen található utalás a közös munkára: „Szemere und Kőlcsey waren einige Tagen bey mir, und wir haben recht viel gearbeitet“ [Szemere és Kőlcsey néhány napot nálam töltöttek, és igen sokat dolgoztunk],⁷² írja a hónap elején, majd egy néhány héttel későbbi levélben pontosabban elmondja, min is dolgoztak: „Most Szemere Pál, Kőlcsey Ferencz és én a’ legjobb Íróknak tartott Prozaistákat ’s Poetákat olvassuk, hogy megmutassuk, hogy egygy Író sincs, a’ ki ne neologizáljon”,⁷³ 1815 tavaszán pedig úgy emlékezik vissza, hogy Kőlcsey három hetet töltött nála.⁷⁴ Valószínű tehát, hogy a hónap elején (7-e előtt) Kőlcsey Szemerevel együtt töltött néhány napot Széphalmon, majd némi megszakítás után hazamosabb ideig együtt dolgozott Kazinczyval. A szűkszavú tájékoztatásból nem lehet tudni, hogy a munka pontosan hol, és milyen körülmények között zajlott, de Lasztóc és Széphalom közelsége miatt valószínűsíthető, hogy a három barát szoros kapcsolatot tartott fenn egymással. Az is feltételezhető, hogy Kőlcsey hosszabb időt töltött egyedül Kazinczy társaságában.⁷⁵

A Szemere házaspár és Kőlcsey valószínűleg november 10-én indult Lasztócról Szemere né testvéréhez Beregsurányba,⁷⁶ ahonnan Kőlcsey immáron egyedül ment tovább Csekébe. Ez utóbbi utazásnak nem tudni a pontos dátumát, csak azt, hogy november 17-e előtt Kőlcsey már megérkezett leendő lakhelyére, mert ezen a napon Szemereék onnan kaptak tőle levelet.⁷⁷ A két jó barát úgy tervezte, hogy hamarosan találkoznak Surányban, és együtt utaznak Álmosdra, honnan, Kőlcsey elvégezvén három testvérel az öröklött birtok megosztását, Lasztócon keresztül újra Pécelre mennek, hogy folytassák filológiai stúdiumukat, melynek keretében közösen egy rendszeres nyelvtant akartak összeállítani.⁷⁸ Kőlcsey valóban Surány érintésével indult Álmosdra, hová azonban egyedül érkezett feltehetően november 30-án.⁷⁹ A péceli út tervét azonban nem ejtette el, mert iratainak és ruháinak egy részét a megkezdett közös munka közeli folytatásának reményében Szemere néél hagyta. December elején még egyszor megjárta Csekét, honnan valószínűleg

⁷² Kazinczy–Rumy Károly Györgyhöz. Széphalom, 1814. okt. 7. *KazLev.* XII/119.

⁷³ Kazinczy–Kis Jánoshoz. Széphalom, 1814. okt. 23. *KazLev.* XII/139.

⁷⁴ Kazinczy–Buczy Emilhez. Széphalom, 1815. márc. 3. *KazLev.* XII/432. L. még: Kőlcsey–Kállayhoz. Álmosd, 1814. dec. 17. *KÖM.* III/160.; Kőlcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. dec. 22. *KazLev.* XII/273.

⁷⁵ Kőlcsey–Kállayhoz. Álmosd, 1814. dec. 17. *KÖM.* III/160. Vö.: TAXNER-TÓTH Ernő, *Kőlcsey és a magyar világ*, i. m. 95.

⁷⁶ Kazinczy–Helmeczy Mihályhoz. Széphalom, 1814. nov. 9. *KazLev.* XII/159.

⁷⁷ Szemere–Kőlcseyhez. Surány, 1814. nov. 17. *SzemereP.* III/188–189. Az idézett kiadás ezt a levelet tévesen nov. 7-i dátummal közli. A kéziraton egyértelműen 17-e áll. Vö.: *Szemere-tár* 4. köt. 120.; és L. KOZMA Borbála–LADÁNYI Sándor, *A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének (Budapest) kéziratkatalógusa*. 1850 előtti kéziratok. Bp., 1982. 132. Ez a katalógus hibás dátummal, de jó kronológiai besorolással veszi fel a levelet.

⁷⁸ Szemere–Kazinczyhoz. Lasztóc, 1814. nov. 7. *KazLev.* XII/158.; Kazinczy–Helmeczy Mihályhoz. Széphalom, 1814. nov. 9. *KazLev.* XII/159.; Kazinczy–Helmeczy Mihályhoz. Széphalom, 1814. nov. 13. *KazLev.* XII/177. Szemere itt hivatkozott levelében csupán az áll, hogy Szemere csak Csekébe viszi Kőlcseyt, aki Álmosdról maga megy Surányba, Kazinczy pedig arról ad hírt, hogy Álmosdot is együtt járják meg. Az a tény, hogy Kőlcsey a dec. 2-i levelében kiemeli, hogy „Tegnap előtt érkeztem, de Pali nélkül, ki Surányban maradt”, (Kőlcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. dec. 2. *KÖM.* III/153.) azt mutatja, hogy valóban lehetett olyan terv, miszerint együtt mentek volna Álmosdra.

⁷⁹ Kőlcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. dec. 2. *KazLev.* XII/214.

5-én indult vissza Álmosdra, ahol 22-éig sikerült megkötni testvéreivel a vagyongosztrási egyezséget,⁸⁰ így 30-án és január 1-jén már csak a hivatalos dokumentumokat kellett kiállítani.⁸¹ A barátaival töltött inspiráló együttlét jótéteményeként kiegyensúlyozott lelkiállapotban, az alkotói lendület fenntarthatóságának reményével érkezett a hosszú távollét után Álmosdra. Az év eleji rendszeres panaszok helyett december 2-án nyugodt derű cseng ki Kazinczyhoz írott soraiból: „vidám és gond nélkül vagyok, mint az aranykor énekesei”,⁸² majd két nap múlva ezt megerősíti: „Útaimban fejem annyira kitisztult, hogy aki másként sentimentál journált fogtam volna írni, most vidám csenddel lépek Uram Bátyám felé s készülnök tudományos tárgyokról szólni.”⁸³

A megírást közvetlenül megelőző időszak lelkiállapotának összetevői

Az osztozkodás eredménye jelentős fordulatot hoz Kölcsey életébe és hangulatába: eldől ugyanis, hogy Cseke lesz lakhelye, tisztázódik saját, valamint testvérei szerény anyagi helyzete, és az is, hogy milyen felelősség nehezedik rá árva öccsei sorsával kapcsolatban.⁸⁴ Álmosdot mindig provinciálisnak tartotta, bár volt ott meghitt baráti társasága, mely éppen ekkorra esett szét. A régi környezetből való kiszakadás és az ismeretlen újba való beilleszkedés mégis olyan további nehézséget jelent számára, melyre tizennyolc év múltán is mint jelentős megrázkódtatásra emlékezik vissza: „Tolcsvát elhagyván, s testvéreimmel megosztótván, Ádámmal együtt Csekén telepedtem le; s az ottani különszakadás mindentől, aki engem ért-hetett volna, közel vitt a sülyedéshez.”⁸⁵ Ezen sülyedéstől való félelem rávetül 1814 végi leveleire, melyek meglehetősen összetett lelki pillanatképet villantanak fel.

(a) Hagyja magát sodortatni a sors által

Kállayhoz küldött soraiban újra feltűnik a tavasszal Kazinczyval folytatott levélváltásának egyik eddig nem említett fontos motívuma, az ugyanis, hogy dolgai alakulásának menetét a sorsra bízta. Az áprilisi, májusi levelek tanúsága szerint ezt a magatartást fájdalmas, letargiába hajló hangulat kíséri: „Egy szép lyány azt mondá a múlt télen, hogy plánumokat előre készíteni nem jó, s hogy szoktassa magát a szív mindent úgy fogadni, mint az a sorstól nyújtatik. Ezt teszem darab idő óta, de fáj nekem, ha így kell lassankint inkább-inkább eltompulni.”⁸⁶ A Szemerével és majd Kazinczyval töltött inspiráló együttlét e magatartás szempontjából is érezteti hatását, mert a korábbiaktól eltérően decemberben a sorsra való ráhagyatkozást a sztoikus nyugalom fenntartásának szándéka kíséri: „Mi fog ezután velem történni, bízom a sorsra, melynek keze súlyosan áll felettünk, s bár nyomjon, bár üldözzön, de csüggedni, hidd el, nem fogok.”⁸⁷

⁸⁰ Kölcsey–Szemeréhez. Álmosd, 1814. dec. 17. KÖM. III/161–162.

⁸¹ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. dec. 22. KÖM. III/164.; CSORBA, i. m. 42–58.

⁸² Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. dec. 2. KÖM. III/145.

⁸³ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. dec. 4. KÖM. III/154.

⁸⁴ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. dec. 22. KÖM. III/164–165.

⁸⁵ Kölcsey–Szemeréhez. Pozsony, 1833. márc. 20. *KölcsLev.* 144.

⁸⁶ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. ápr. 3. KÖM. III/140. Vö. még: Kölcsey–Kazinczyhoz. 1814. máj. 31. KÖM. III/145.

⁸⁷ Kölcsey–Kállayhoz. Álmosd, 1814. dec. 17. KÖM. III/160. Vö.: Kölcsey–Kállayhoz. Pécel, 1814. júl. 12. *KölcsLev.* 47. Az 1814. márc. 10-re és a jún. 28-ára datált *Élet*, ill. *Küzdés* c. versek fontos adalékkokkal szolgálnak a tárgyalt magatartáshoz.

Ha azon döntéseire figyelünk, melyeket életútja alakításának érdekében hoz, úgy tűnik, mintha szó szerint megtartaná a Kállayhoz írottakat: hagyja magát sodortatni az eseményektől, nem téve elhatározó lépést a számára oly fontos és jótékony hatást ígérő péceli út érdekében. Szemeréhez december 17-én Pécelre⁸⁸ írott soraiban csak felveti annak lehetőségét, hogy a tervezett közös munkálkodás nem jöhet létre: „Mikor foglak ismét látni, nem tudom, ha látom hogy ezúttal indulásom feléd elmarad, egy másik levélben kérem foglak, hogy ládám ruháimmal küld ide, mindaddig míg erről más ízben nem írok, tartsd azokat magadnál.”⁸⁹ Mikor öt nappal később megtudja, hogy Szemere majd csak januárban megy haza,⁹⁰ nem ír neki, hanem Kazinczyt kéri, tudassa barátjával, hogy a péceli út anyagi okok miatt a télen nem valósulhat meg, és hozzáteszi, mihelyt írásait és könyveit visszakapja, folytatja a tervbevetett munkát „olgy csenddel, és komolysággal mint a' széphalmi vagy péczeli író asztal mellett, csak hogy talán kevesebb lélekkel, mert a' lelket ébresztők távolabb fognak lenni”.⁹¹ A Széphalmon át küldött üzenet azonban sem nem elég egyértelmű, sem nem elég határozott: az iratok visszakérését csak indirekt módon tartalmazza, az utazás elhalasztása pedig csupán a tételre vonatkozik. Mindezt akkor intézi így Kölcsey, amikor könnyen kiszámítható lehetett számára, hogy Szemere, ki boldogan látta volna őt Pécelen, határozott kérés nélkül nem szívesen küldi el a holmiját, éppen azért, hogy így is eredeti szándéka megvalósítására készítse ingadozni látszó barátját. Igazi eltökéltség esetén tehát egyértelműbb üzenetre lett volna szükség; ilyen levélváltásnak azonban nincs nyoma a péceliek hazaindulása előtt. Szemere viselkedése könnyen megfejtendő: hallgat, nehogy Kölcseynek éppen ő adjon alkalmat a holmik visszakérésére, melyeket annak ellenére visz magával Pécelre, hogy mint Kazinczynek panaszkodók, kocsija nagyon fel volt pakolva, és így a sáros úton csak nehezen haladhatott. E viselkedés szándékosságát azáltal is igazolva látjuk, hogy Szemere hazaérkezése utáni első dolgai közé tartozott, hogy Kölcseyt „filológiai jegyzeteikkel” kapcsolatos szándéka felől faggassa.⁹² (A kérdéses holmik majd csak nyáron kerülnek vissza gazdájukhoz.⁹³)

Nehéz döntést próbál halogatni Kölcsey, amikor hagyja magát sodortatni az események által. Számára ugyanis úgy tűnik, hogy életpályája forog kockán: gazda lesz vagy literátor. A tudatos választást nagyban nehezíthette, hogy komoly kétségei voltak mind a két pályával szemben; az íróival annak ellenére, hogy nem is olyan régen szánta rá magát, hogy műveivel kilépjen a nagyközönség elé.

(b) *Gazdálkodói életmód, literátori pálya*

A gazdálkodás felé szorítja az osztozkodás következtében előállott anyagi és erkölcsi helyzete, melyet Kazinczynek így vázol: „Én Szathmár vmegyei jószágunkba megyek s gazda leszek, s ezt azért, mert különben azon jószág pusztulásra

⁸⁸ Szemere–Kazinczyhoz. Pécel, 1815. febr. 14. *KazLev.* XII/392. Ebben a levélben két Pécelre érkezett Kölcseytől kapott levelet nyugtáz Szemere. Az egyik az 1814. dec. 17-i, a másik az a korábbi általunk nem ismert lehet, melynek feladásáról Kölcsey ezen dec. 17-i levélben számol be: „Csekéből, Surányt elhagyván, Álmosdra, innen vissza Csekébe mentem még egyszer s neked visszajövet egy levelet tettem fel a semjényi postán, melyet eddig talán vettél Pécelen.” Kölcsey–Szemeréhez. Álmosd, 1814. dec. 17. *KÖM.* III/162.

⁸⁹ Kölcsey–Szemeréhez. Álmosd, 1814. dec. 17. *KÖM.* III/162.

⁹⁰ Kazinczy–Kölcseyhez. Széphalom, 1814. dec. 10. *KazLev.* XII/253.

⁹¹ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. dec. 22. *KazLev.* XII/273.

⁹² Szemere–Kazinczyhoz. Pécel, 1815. febr. 14. *KazLev.* XII/391–392.

⁹³ Kölcsey–Kazinczyhoz. Cseke, 1815. júl. 5. *KölcLev.* 61.

jut, s kisebb testvéreim szenvedni fognának.”⁹⁴ Kállaynak, talán mert az osztózkodás akkor még nem ért véget, homályosabban fogalmaz: „Nem írom neked, hogy az osztályban mint érzem magam, s mint érzem abban, ha látom, hogy itt a *gleba* [rög, termőföld] mellett kell maradnom, ha életem legfőbb javát, a függetlenséget, a lehető polgári szabadságot elérni akarom.”⁹⁵ Mindkét levélnek hangsúlyos és keserű üzenete az, hogy a gazdálkodó életmód megszakítja kapcsolatát azokkal az emberekkel, kik szellemileg és lelkileg inspirálhatnák őt. Túl ezen, maga a gazdálkodás sem tűnik számára vonzónak, mert úgy látja, lelki alkatának nem felel meg az a fajta életmód és az ahhoz szükséges mentalitás. Szemere irodalmi munkássága iránt érdeklődő levelére, gondtalanabb helyzetben lévő barátja kérdésére, melyet tapintatlannak érezhetett, némi szemrehányással így válaszol: „Mikor az ember egész nap szántóföldeket osztott négy részre, s Goethe helyett az Inventáriumot, s Poussinnak keze helyt a Geometria által készült tarka rajzolatot nézegette, valóban nem bővülködik szent ideákkal, melyek az én Szemerét megkapják, s szívébe tüzet, s szemébe könnycseppet adjanak.” A levél vége felé pedig határozott értékítélet keretében állítja szembe saját lelki alkatát a gazdálkodásból fakadó beállítottsággal: „Ki nem tud kalkulálni? ki nem tudja összevetni a kárt és a hasznot? De örülök sorsomnak, hogy ez a tudomány nekem mégis kisebb grádusban adatott, mint amaz nagyobb, melyet megtanulni sohasem lehet: érezni és szépen érezni.”⁹⁶

A literátori pályával kapcsolatos rendkívül összetett és ellentmondásos érzéseit jól mutatja a Kazinczy költői hajlamokat sejtető kisleíval kapcsolatos megjegyzése: „Ha néki [Kazinczy Emil] az istenség poétai talentumot adott, legyen az neki kevesebb terhére egykor mint sokaknak másoknak, s azok közt nekem. Mert ha kevesebb terhére lesz is, még is bizony terhére fog lenni, s ezért szeretném én a gyermekeket nevelés által ugyan a szép mesterségek felé vonni, hogy idegenek a gratiától ne legyenek, de a poétai zabolátlan lelket szoros határok közé szorítani bennük. Szened az ember eleget kívülről, miért szenvedjen annyit belülről is?”⁹⁷ Kölcsey vallja magáról, hogy poétai lélekkel bír, és ezzel hozza összefüggésbe mind kínos szenvedéseinek, mind saját értékeinek jelentős részét. Szemben a „pénzkereső lélek”-kel, mely „minden forma alatt alacsonykodásba veszti el magát”,⁹⁸ méltósággal és sorsa iránti hálával hivatkozik saját lelkialkatára: „Nincs boldogság, csak az érző szívnek, s annak még sírni is boldogság, s egy ily szív csak akkor békétlen magával, ha tompább leszen mintsem érezhessen fájdalmat s örömet.”⁹⁹ Összhangban ezzel számos levelében jellemzi magát úgy, mint kinek „a Génusz határtalan lángoló szívet [...] nyujtott”,¹⁰⁰ illetve kinek belsője „tűzzel teljes”.¹⁰¹ Az a fajta szenvedés, mely ezen lelkialkat, ezen érzékenység következménye, e korszakbeli költészetének is fontos motívuma. Példaként az *Édes kinnra* valamint a *Laurához* következő két sorára utalok: „Szenvedünk, s bár nyúgodal-

⁹⁴ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. dec. 22. KÖM. III/165.

⁹⁵ Kölcsey–Kállayhoz. Álmosd, 1814. dec. 17. KÖM. III/161.

⁹⁶ Kölcsey–Szemeréhez. Álmosd, 1814. dec. 17. KÖM. III/161–163. Lásd még: Kölcsey–Kazinczyhoz. 1811. dec. 23. KÖM III/47–48.

⁹⁷ Kölcsey–Kazinczyhoz. Cseke, 1815. okt. 16. *KazLev.* XIII/223.

⁹⁸ Kölcsey–Kazinczyhoz. Cseke, 1816. máj. 11. KÖM. III/241.

⁹⁹ Kölcsey–Szemeréhez. Álmosd, 1814. márc. 3. KÖM. III/131. Vö.: Kölcsey–Kállayhoz. Nagy-Károli, 1815. máj. 30. *KölcLev.* 53.

¹⁰⁰ Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1813. nov. 15. *ÉLit* 1827. 95.

¹⁰¹ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. ápr. 3. KÖM. III/139.

mat kérek, / Vértő bűnkat mégis ölelem." Kölcsey válságos, depressziós korszakainak hátterében azonban nem ez a fajta szenvedés áll, hanem az a tompaságból eredő másik, melyre a Szemeréhez írottakban utal, és mely vissza-visszatérő szólama a tizes évek közepén kelt leveleinek.

(c) *Tompultság*

Kállaynak, ki az együttlétük alatt megkezdett munka¹⁰² befejezésére biztatja, a következő képet festi önmagáról: „Az én állapotom olyan, mint ki a forróság miatt eltompúlt; elaludt bennem a géniusz, s talán sok időre, s minden csak úgy illet meg, mint a fél álomban hallott szózat. Ne vess édesem, mert lakolok, hogy a poétai lelket tíz évvel ezelőtt nem fojtottam el.”¹⁰³ Néhány héttel később Döbrenteiének hasonlóan vázolja immáron nem először saját lelkiállapotát: „Rest vagyok; s csaknem alkalmatlan. Ezen buta, tompító magány kedvező lehetne valamely kompilátornak; de a poéta inkább sorvad itt, mint bárhol; neki fénylő társalkodás nem kedves, de egyetértő, öszvehangzó szívet esdeklík szüntelen, s ha ezen kincs tőle megtagadtatik, lehet ugyan ő világ önmagának, mint Mathisson mondja, de sivatag és borzasztó.”¹⁰⁴ Pozsonyba indulása előtt Kazinczynak is részletesen fejtegeti hangulatát, melyben az érzéketlenségnek újra fontos szerep jut: „ez az *epicurusí cinizmus vagy cinikus epikurizmus*, mely a kényt és fájdalmat, a jelenlétet és jövődőt csudálatos egybeolvadással tarja [!] előttem, elvette még könnyeimet is, az öröm és szenvedés könnyűit egyaránt”.¹⁰⁵ A három idézett levélrészletben elpanaszolt lelkiállapot mindig ugyanaz, az azt magyarázó ok pedig különböző. Fontos számontartani, hogy a Kölcsey által elősorolt okok között bölcseletek is vannak, de számunkra most, mikor a huszonnégy éves fiatalember pályájának alakulását vizsgáljuk, az tűnik fel, hogy tompultságát saját adottságaival és emberi környezetével magyarázza.

A tompultság környezettel történő magyarázatának részigazságát meggyőzővé teszi a Szemeréék és Kazinczy társaságában töltött hónapok jótékony hatása. A lelkiállattal való magyarázat esetében Kölcsey a forróság, a láng, a tűz, a kiégés kevésbé racionalizált metaforáján belül marad. Rengeteg példa mutatja, hogy az egész életművet tekintve a poétai lélek, az alkotás és a befogadás jellemzéséhez nélkülözhetetlen számára ez a metaforakör. Költők bírálatokor ítélete szempontjából is mindig hangsúlyos helyen fordul elő a tűz és láng képe. Kisfaludy Sándort jellemezve megállapítja, hogy nála „a költés maga nem mesterség, ő lángol és teremt”, Csokonait Bürgerrel és Daykával szemben részben azért helyezi hátrébb, mert „nincs benne annyi tűz, mint azon kettőben”, és tovább finomítva megfigyelését megjegyzi, hogy Csokonai „olyan lángolásra sem emelkedik soha, mint Bürger, kinek tüze a *Hohes Liedben* és *Elegiában* szinte a vadsággal határozódik”.¹⁰⁶ Berzsenyi költői alkatát elemezve kifejti, hogy az legjobb darabjaiban „minden

¹⁰² Minden bizonnyal *Töredékek a vallásról* első kidolgozása. Vö.: Kölcsey–Kállayhoz. Álmosd, 1814. márc. 7. KÖM. III/135–136.; Kállay–Kölcseyhez. Bécs, 1814. márc. 20. *KölcsLev.* 37–38.; Kölcsey–Kállayhoz. Pécel, 1814. júl. 12. *KölcsLev.* 46.

¹⁰³ Kölcsey–Kállayhoz. Álmosd, 1814. márc. 7. KÖM. III/136.

¹⁰⁴ Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1814. márc. 22. KÖM. III/136–137. Vö.: Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1814. febr. 18. KÖM. III/129.

¹⁰⁵ Kölcsey–Kazinczyhoz. 1814. máj. 28–31. KÖM. III/145. A tompultsággal kapcsolatban vö. még: Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. jan. 22. KÖM. III/123.; Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1814. febr. 18. KÖM. III/129.; Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. ápr. 3. KÖM. III/140.

¹⁰⁶ KÖLCSEY, *Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítélések*. KÖM. I/411., 410.

csupa érzés, minden csupa fantázia, ifjúi erő, ifjúi lángolás”, mely „legsebesebb lángjai közt is szelíd”.¹⁰⁷ Kis János lírai alkatát elemezve arra a megállapításra jut, hogy „az ő filozófusi lelkébe nem öntött a természet oly lángolást, mely kicsapongó hévvel, szívet ragadó s olvasztó dalban ömöljön ki”.¹⁰⁸ Nemcsak a művész, hanem az alkotói folyamat jellemzésekor is kulcsszerep jut a tűz-metáforának. Az alkotói indulat megfegyvelésével kapcsolatban a következőket olvashatjuk a *Körner Zrínyijéről* című bírálatában: „Könnyebb a szentimentalizmus lélekcsapongását s dagadozó beszédárját követni, mint a művészi nyugalomnak józan fellengését; mert amannak követésében saját parányi tűzünket sebes lángokra kelni engedhetjük; s tetszünk magunknak midőn az érzelem csekélységét rendetlenséggel, a gondolat ürességét dagályoskodással fedezgetjük; de midőn a másodikat elérni akarjuk, szükség hogy magunk magunkat meggyőzzük, lángunkat s érzelmeinket fék alá szorítsuk; ami, ha különben erőnk nem gazdag forrásból ömledez, hidegkévé s szárazokká teszi műveinket.”¹⁰⁹ A művészek persze nemcsak fegyelmre, hanem alkotóképessége tudatos fenntartására is szüksége van: „A természet által egy pontba szorított tűz lánggal pattan ki s elalszik; a kipattanó lángot erőben fenntartani, s tiszta maradandó világítássá változtatni, nem vak pillantat, hanem a művészileg kifejelett s szabad akarat szerint munkálódó genie következése.”¹¹⁰ Az eddigiekkel összhangban Kölcsey a poézis befogadóra tett hatását is tárgyalt képpel jeleníti meg, és a költészettel szembeni elvárását úgy összegzi, hogy „általa minden ifjú kebel szent lángra gyúladjon”.¹¹¹

A sokszor elpanaszolt tompultság tehát annak a gyakran emlegetett belső láng kialakulásának vagy szerencsétlen működésének a következménye, melyre az alkotói és befogadói folyamatok minden részénél szüksége van. Ha pedig szenvedélyes érzelmeivel és finom érzékenységgel nem talál megértő és inspiráló baráti közegre, úgy érzi, ez a láng nem az alkotás elősegítője lesz, hanem lélekpusztító módon kiégeti belső világának értékes részét és kialszik. Ez állhat a Kállaynak írott forróság okozta eltompulás¹¹² hátterében, és ezt a hosszú éveket megnehezítő életérzést fogalmazza meg plasztikusan Szemere Györgynek: „boldog az, kit a természet nem hív azon útra, mely *poétainak* nevezetik. Én aki a poézist nem versírásnak tartom, de a lélek oly passiójának [belső érzésének]¹¹³, mely bár írjunk, bár ne írjunk, egyaránt ismerhetővé teszi magát, én tudom, hogy ez a szerencsétlenségnek útja. Nem azért, mert itt gazdagságot aratni nem lehet, de azért, mert a lélek örök lángolásban, emésztődésben s betegségben tartatik általa, mely elébb-utóbb elsorvaszt bennünket. Életemnek felét adnám én oda, ha ezen emésztő passiót meg tudtam volna magamban fojtani, mert mit nyertem egyebet általa, mint azt, hogy napjaim hánykódás közt folynak le?”¹¹⁴

Nagy a különbség az alkotóképességét veszélyeztető és így az élet kiüresedését, a nem megfutott pálya félelmét felvető tompultságból adódó szenvedés, és ama másik irodalmias, némileg pózolt és öntetszelgő között, melyre az *Édes kín* kap-

¹⁰⁷ KÖLCSEY, *Berzsenyi Dániel versei*. KÖM. I/424.

¹⁰⁸ KÖLCSEY, *Kis János versei*. KÖM. I/415.

¹⁰⁹ KÖLCSEY, *Körner Zrínyijéről*. KÖM. I/554.

¹¹⁰ KÖLCSEY, *Kritika*. KÖM. I/664–665.

¹¹¹ KÖLCSEY, *Enlétkbeszéd Berzsenyi Dániel felett*. KÖM. I/725.

¹¹² L. feljebb: Kölcsey–Kállayhoz. Álmosd, 1814. márc. 7. KÖM. III/136.

¹¹³ Vö.: *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai*. (Kölcsey és Kállai Ferenc műhelyének kézírataiból.) Kiad. BÁNHÉGYI György, SZAUDER József, SZAUDER Józsefné, Bp., 1968. 159.

¹¹⁴ Kölcsey–Szemere Györgyhez. Cseke, 1815. máj. 31. KÖM. III/185.

csán utaltunk. Az előbbi esetben az alkotásképtelenség olyan mértékben nehezedik rá, hogy egyes pillanatokban a természetes életösztöntől sarkallva, a megpróbáltatásoktól való szabadulás és a nyugalom elérése reményében hajlandónak mutatkozik élete legnagyobb értékét jelentő érzékenységről és nagyratörő ambícióiról lemondani; inkább választaná a középszerű életet, csak hogy a személyiségében rejlő adottságok kiérlelésének terhétől és felelősségétől szabaduljon.¹¹⁵ Igazán válságos pillanataiban a reménytelenség lesz úrrá rajta; ilyenkor nem nyújt számára vigasztalást az a gondolat, hogy a mélyen megélt és alkalmanként keresett szenvedés a lélek tökéletesedését szolgálja, hanem az alulmaradás lehetőségének bénítóan kínzó érzése kerekedik felül és nehezedik rá. (Mintha az ő példája is arra mutatna, hogy csak valódi és végletes szenvedés hozhat lelki gyümölcsöket. Részben erről szól a Máté és Márk evangéliumában elmondott húsvéti történet is, mely szerint a megváltáshoz a saját üdvörténeti szerepével tisztában levő Jézusnak is el kellett jutnia a vigasztalan szenvedésig, a magárahagyottság érzésének legmélyebb pontjáig, az „En Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet” keserű felkiáltásáig.)

Nem tartjuk véletlennek, hogy Kölcsey ezen válságos időszakában keletkezett elméleti írásában is utal az elkallódott tehetség problémájára, és talán a kérdéskörtől való személyes érintettséggel magyarázható, hogy az *örökre* szónak kiemelt hangsúlyt ad: „Természetes tehát, hogy a genie a tisztulásnak hosszú ideje alatt mind könnyen, mind gyakran, mind sokszor *örökre* is eltévedhet.”¹¹⁶ A szenvedés azon pillanatai (évei), melyekben az alulmaradás lehetséges alternatívának tűnik, majd csak sokkal később nyerik el azt az értelmüket, mely a *Parainesis* elején fogalmazódik meg: „Isten a szenvedőnek engedé a vigasztalást: az egész természetből, az emberi tettekből és tanításokból szívben élő tudományt szívhatni. Hála neki, hogy életet sem hagyá szenvedések nélkül folynia!”¹¹⁷ A tizes évek közepén azonban még többnyire a személyiség-alkotás gyakran nyomasztó terhétől való szabadulás vágyát és egy sajátos önpusztító gesztust vált ki belőle a szenvedésnek ez a fajtája.

(d) Önpusztító készletések

Döbrenteiének 1814 elején hosszan fejtegeti azt a veszteséget, mely a közösséget és az igazi nagyságra törekvő egyént azáltal éri, hogy a hazai körülmények nem teszik lehetővé a Goethe és Schiller formátumú alkotók kinevelődését, majd megvallja, hogy ezek a gondolatok sokszor elkésérik és olyat tesz, „milyenre csak azon gyermek vetemedik, ki haragjában legkedvesebb játékait rontja széllyel”.¹¹⁸ Az 1833-as önéletrajzi levelében két ízben említi, hogy „szíváldozatokat” követett el magán. Egyszer az 1823-as, másszor pedig éppen az 1814-es időszakra visszamenlőképezve. Ez utóbbi esetben szerelmi viszonyaival kapcsolatban, de általános önjellemzőként azt mondja el, hogy „akart és keresett áldozatokkal s nélkülözé-

¹¹⁵ Kölcsey–Szemere Györgyhöz. Cseke, 1815. máj. 31. KÖM. III/185.; Kölcsey–Kállayhoz. Álmosd, 1814. márc. 7. KÖM. III/136. Az 1823-ban keletkezett *Vanitatum vanitas*nak is létezik olyan értelmezése, mely az értékekről való lemondás árán szerzett nyugalom problémáját állítja a vers középpontjába. Vö.: DÁVIDHÁZI Péter, *A Vanitatum Vanitas és a magyar kritika*. In „A mag kikél”, i. m. 140–142. A kérdéskörrel lásd még: NÉMETH G. Béla, *Barátság és alkotás*. (Kölcsey levelezésének néhány irányzati és jellemrajzi vonása.) In *Uő., Létharc és nemzetiség*. Bp., 1976. 529.

¹¹⁶ KÖLCSEY, *Jegyzetek a kritikáról és poézisről*. KÖM. I/650. Kölcsey e művét 1816-ból származónak vélem.

¹¹⁷ KÖLCSEY, *Parainesis*. KÖM. I/1097.

¹¹⁸ Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1814. jan. 21. ÉLit 1827. 102–103.

sekkel" gyötörte magát „az élet legszebb szakaszán” ami „a hipochondria sötét-ségéhez” sietette.¹¹⁹ 1836-ban Szalay Lászlót biztató levelében saját ifjúsága példáját hozza fel vigasztalásul, és mint elkerülendőről beszél ezen önsanyargató, önpusztító magatartásról: „Ismerem a kínos állapotot, melyről panaszkodol. Oly keserű éveket én is éltem az ifjuság napjaiban, midőn szív és lélek messze, határozatlan tárgyakért csapongott; keresett utat, hol erejét munkába önthesse; s gyötrelmeket szenvedett, mert tárgy és pálya nélkül magára hagyatva saját lángjaiban küszködött. Veszélyes állás, ha ifjuságunk erejében hatni nincs alkalmunk. Mi könnyen elsötétül ilykor a kebel; s nem lelvén kielégítő pályát, mi könnyen vonjuk magunkat békétlen munkátlanságba; s *tetsziünk magunknak ha erőnk öntudatában magunk magunkat lenyomoritjuk, s ellenkezésbe hozzuk lelkiinket önmagával.*” (Kiemelés tőlem. – Gy. L.)¹²⁰ Az idézett vallomásokból kirajzolódó magatartás lélektani összetevői között fontos helyen tarthatjuk számon azt, hogy az elkészedett ember az indulat hevében nem tudja cselekedeteit ésszerű érdekeinek megfelelően fegyelmezni, és mivel nagy szüksége van a belső feszültség levezetésére, a cselekvés, más tárgyat nem találván, önrombolásban nyilvánul meg, melynek következménye kettős: egyrészt nagyfokú kiszolgáltatottság, rászorultság állapotába jutva az én a felsőbb hatalom segítségét próbálja kizsarolni, ugyanakkor ezzel ellentétesen azzal tetszeleg önmagának, hogy nem teljesen kiszolgáltatott, hiszen saját cselekedete, saját akarata is hozzájárult a kialakult helyzethez.

Az önéletrajzi levélben írottakon kívül nem tudjuk adatolni, hogy mely önsorsrontó tettekre utalt Kölcsey. Elképzelhető, hogy a baráti levelezés többszöri megszakítása és az 1814 elején hozott váratlan és kiszámíthatatlan döntései részben ezzel a magatartással magyarázhatók. Egyik legsúlyosabb lépése nyilván a literatúrával való szakítás lett volna, ugyanis a tízes években az irodalom művelése tűnt számára a középszerűségből való kiemelkedés egyetlen lehetőségének, hiszen – mint Kazinczynek 1814-ben írja – megyei hivatalt nem vállalhat, mert a „rövidlátású szem” és a „többnyire zúgó fej” miatt félve megy minden olyan társaságba, ahol „nagyon ismeretes emberekre” nem talál.¹²¹ Az irodalommal való végleges szakításra soha nem került sor, bár eljutott Kölcsey addig a pontig, hogy a Szemere Pálhoz 1816. november 21-én írtak szerint kétszínű mutatkozott az ilyen értelemben vett önpusztításra is. Ugyanakkor ebből a levélből határozottan kihalatszanak az önsajnáltság és a segítségkérés hangjai is: „az utolsó ponton állok, mely életemnek még hátra lévő részét megfogja [!] határozni. Két év óta küzdök, hogy jószágomat valakinek úgy adhassam által, hogy az évenként bejövő summából Pesten illendően élhessek. Most az utolsó próbát teszem, s ha jól üt ki, úgy a közelgő januárban Pesten leszek, ha pedig nem, úgy én a litterátori pályának egészben megholtam s nevem a maradéknak nem fog általadatni. [...] Ha történni fog, hogy én neked esztendőkön keresztül írni nem fogok, ha nevemet többé említeni sem hallod, s hazámnak egész kiterjedésében nem találsz embert aki rólam hírt mondhasson, nyugodjál meg azon hitben, hogy barátságom erántad soha ki nem alszik mind a síriglan. – Öllelek édes Palim s a te Kriskádat, áldjon meg az ég! Május olta kívüled senkinek sem írtam, ha még életemben csak egyetlen baráti levelet kell írnom, az az egy tiéd lesz.”¹²² A sorsa alakulásával szem-

¹¹⁹ Kölcsey–Szemere Pálhoz. Pozsony, 1833. márc. 20. *KölcsLev.* 144–145.

¹²⁰ Kölcsey–Szalay Lászlóhoz. Nagyvárad, 1836. febr. 23. *KölcsLev.* 209.

¹²¹ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. ápr. 3. *KÖM.* III/139–140.

¹²² Kölcsey–Szemere Pálhoz. Cseke, 1816. nov. 21. *KÖM.* III/248–250.

ben türelmetlen, a körülményeivel való küzdelembe belefáradt, az élve eltemetkezés gondolatával komolyan, de félve játszó ember levele ez.

Az irodalommal való kényszerű és keserű szakítás fontolgtatása 1811-től adatható. Ebben az évben vetődik fel először annak lehetősége, hogy Kölcseynek át kell vennie saját és testvérei birtokainak irányítását, és így nem tudja idejét az irodalomnak szentelni. Ekkor polgári függetlenségének megőrzése még némi vigasszal szolgál: „a szabadság Édes Uram Bátyám – írja Kazinczynak –, a szabadság! örömmel téptem össze írásaimat, s Voltairenek szavaiban nyugodtam meg. Jobb miveletelen földeinket terményekké [!] tenni, mint commentariust írni Corneillere! Mégis nehezen esik az nekem, nehezen, mint ki Herculesnek oszlopainál sír, hogy tovább nem mehet, és én még oly ifju vagyok. Még tova a 21-dik év, s mikor tűnik el a hév könnyű szememből Matthissonomnak sorain? Mikor szünik tisztelt nevek említésekor a szűk mell dagadni? s ha megszünik, mi leszen az érzéketlen ifjúból? Csak akkor kell-e örülnie, midőn búzája drágán kél el, s bő szüretet ad az ősz?”¹²³ Az 1811-es és 1816-os adat messzire vitt alapkérdésünktől, az 1814 végén lezajlott osztozkodás kapcsán kialakult döntéshelyzet vizsgálatától. A két adattal azt kívánjuk jelezni, hogy a tízes évek csaknem egészét áthatja Kölcseynek az irodalmi pályával kapcsolatos ambivalens érzése. És éppen ennek tükrében kell értékelni azt a körülményeivel dacoló elhatározottságot, melyet a már idézett 1814 végi Kazinczyhoz írott levele tükröz: „itt is fogom folytatni dolgozásaimat, oly csenddel, és komolysággal mint a' széphalmi vagy péczeli író asztal mellett, csak hogy talán kevesebb lélekkel, mert a' lelket ébresztők távolabb fog-nak lenni”.¹²⁴ Ebben a pillanatban beletörődni látszik abba, hogy függetlenségét csak gazdálkodás révén tudja fenntartani, amiből egyrészt az következik, hogy kevesebb ideje jut irodalmi tevékenységre, másrészt az, hogy élete nagy részét barátaitól távol, vidéken kell eltöltenie. Szemere Pál és Kazinczy társaságában gyűjtött lelki tartalékok birtokában még reméli, hogy lesz elég akarat- és lelkiereje az álmosdi, illetve csekei körülmények között is tehetségével többé-kevésbé arányban lévő literátori pályát futni.

(e) *Hírnév*

A tízes években Kölcsey ritkán tesz irodalmi pályájával kapcsolatban a most idézethez hasonlítható pozitív kijelentést. De még ennek háttérben is jelen van egy olyan kétely, mely először 1814 elején fogalmazódik határozottan meg. A Döbrentei-Kölcsey levelezés indulásakor, mint láttuk, az utóbbi hangsúlyozottan csak barátot keresett a másikban, és a literátori pálya legjelentősebb hozzáadé-kanak azt tartotta, hogy lelkéhez közel álló emberekkel ismerkedhetett meg. Ezen állításnak némileg ellentmondva 1814 elején fogalmazza meg Kölcsey először azt az egész életére kiható kérdését, hogy az irodalmi pályán lehet-e a korabeli Magyarország viszonyai közt az örökkévalósággal szemben is valamelyest marandónak tetsző hírnévre szert tenni, azaz igazán jelentős alkotást létrehozni. Válasza egyértelműen az, hogy a „Magyar Publicum Schillereket és Göthéket nem nevelhet”, majd így folytatja gondolatmenetét: „Miért áldozzuk fel időnket, életünket...? [...] igaz az, hogy sok részben boldogoknak érezzük magunkat, mert ezen studium által szívek fűzetnek együvé, kik külömben egymást fel nem találhatták volna. De midőn elmentünkör is éreznünk kell, hogy fáradásunk az Egészre

¹²³ Kölcsey-Kazinczyhoz. Debrecen, 1811. ápr. 23. *KÖM.* III/47-48.

¹²⁴ Kölcsey-Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. dec. 22. *KazLev.* XII/273.

nézve füstbe ment, 's törekedésink resultatumok nélkül maradtak – meg fog e azon gondolat majd nyugtatni: Te megtettél mindent a' mit tenned lehetett, 's önn-érzésed legyen jutalom...? Kicsiny vigasztalás valóban, midőn a' Sorsot vesszük elő, 's azt mondjuk, hogy ez nem eshetett másképen. Ott, hol nincs többé helye a' reménynek, nem jöhet fel egyéb a' kétségbeesésnél."¹²⁵ Ezzel a levéllel tudjuk azt a Kölcseyben lezajló változást dokumentálni, hogy többé nem elégíti őt ki a „privát-studium”-ként¹²⁶ felfogott literátori pálya; egyre inkább olyan cselekvési térre van szüksége, mely tágabb közösségre van hatással. Szerencsés körülmények között az irodalom szerinte ilyen, de Magyarországon nem; ebből fakad saját irodalmi pályájával kapcsolatos kételye. Úgy véli ugyanis, hogy jelentős alkotások maradandó hírnév reménye nélkül nem jöhetnek létre, mert, mint mondja, „Newton, Franklin és Kant meg nem elégedve szállott volna sírjába, ha nem lettek volna bizonyosak a jövődő hír halhatatlanságáról”.¹²⁷ 1814 végén az a kérdés nyugtalanítja tehát Kölcseyt, hogy jó-e, ha egy jelentős alkotóerővel és ambícióval megáldott ember olyan pályára megy, hol a nagy alkotás létrehozásához szükséges egyik fontos kellék, a maradandó hírnév nincs adva.

(f) Az írói és a kritikusi szerep értéke

Némi ingerültség érezhető azokban a levelekben, melyekben Kölcsey Szemerének és Kazinczynak beszámol arról, hogy Döbrentei miként fogadta verseit. Értetlenséggel és költőietlenséggel vádolja erdélyi barátját.¹²⁸ Még bő másfél évvel később is visszatér az ügyre. Döbrentei – írja Kazinczynak – „még most is azt várja, hogy a Költőt és Schwaermert tegyem világosokká, ugyanazért a második kötetben [ti. az Erdély Múzeum második kötetébe] egy darabomat sem vette fel, s azt pedig Uram Bátyám és Pali legjobban tudják, hogy én a Döbrentei értelmében nem corrigálhatok egy soromon is.”¹²⁹ Érthető, hogy elevenébe vágott a szerkesztő elutasítása, hiszen nem kevés belső küzdelem árán szánta rá magát a publikálásra. Sértettségéhez az is hozzájárulhatott, hogy éppen *versei* váltották ki a kedvezőtlen ítéletet. A tízes évek közepére ugyanis határozottan kitapinthatóvá válik, hogy Kölcsey értékrendje és saját pályájával kapcsolatos vágyai szerint hierarhizált az a műfaji sokszínűség, mellyel diákkorában kísérletezett. Több megnyilatkozása bizonyítja, hogy a számára elérhetőnek tűnő írói szerepek közül ekkor a költői áll értékhierarchiája élén; ez az, melynek megvalósításáért a legtöbb áldozatot hozza, és melyről úgy érzi, hogy saját adottságai valamint a magyar irodalmi állapotok a lehető legmagasabb szintre jutását lehetővé teszik.

¹²⁵ Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1814. jan. 21. ÉLit 1827. 101–102. Az idézett elmélkedés egyik kiváltó oka a következő: Kazinczy megküldi Kis Jánosnak Kölcsey *A' költő* c. versét és elmondja, hogy Kölcseyben Schillerhez fogható tehetséget lát. (Kazinczy–Kis Jánoshoz. Széplalom, 1813. júl. 12. *KazLev.* X/484–485.) Kis János egyetért Kazinczyval: „Kölcsey' versét bizony nem lehet gyönyörködéssel nem olvasni. Mi lehet az ilyen Ifjúból, ha magát el nem hagyja. Méltán Magyar Schillert várhatnánk belőle, ha a' Magyar Publicum Schillereket és Góthéket nevelhetne. Vigyék a' Múzsák legalább annyira, a' mennyire egy szegény Magyar költőt vinni a' Végzések engedik.” (Kis János–Kazinczyhoz. Sopron, 1813. szept. 11. *KazLev.* XI/50.) Kazinczy késedelem nélkül közli Kölcseyvel Kis véleményét, és a magyar közönség megítélését is soproni barátjához hasonlóan látja. (Kazinczy–Kölcseyhez. Széplalom, 1813. szept. 28. *KazLev.* XI/69–70.)

¹²⁶ Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1814. jan. 21. ÉLit 1827. 101.

¹²⁷ Kölcsey–Kállayhoz. Álmosd, 1814. dec. 17. KÖM. III/160. Lásd még: Kölcsey–Szemeréhez. Álmosd, 1814. dec. 17. KÖM. III/162.; Kölcsey–Kazinczyhoz. Cseke, 1815. ápr. 8. KÖM. III/171.

¹²⁸ Kölcsey–Szemeréhez. Álmosd, 1814. jan. 22. KÖM. III/126–127.

¹²⁹ Kölcsey–Kazinczyhoz. Cseke, 1815. ápr. 8. KÖM. III/170–171.

A Kazinczyval 1808-ban megkezdett levelezésben igen sokféle dologról esik szó, de az egyik legfontosabb tárgy vitathatalanul a költészet, azon belül is Kölcsey versei. A debreceni diák már első levelében utal arra, hogy szeretné Kazinczyt az irodalomban mentorául megnyerni, a másodikban pedig már előhozakodik egy verssel, melyről az idősebb pályatárs bírálatát kéri. Ettől kezdve inkább azok a levelek mennek ritkaság számba, melyekben nem küld verset, vagy nincs verseiről szó. Az a panasza, miszerint a debreceni kollégiumban el kell titkolnia költeményeit, nehogy kicsúfolják,¹³⁰ szintén arról vall, hogy a fiatal Kölcsey vágyaiban jelentős helyet foglal el a költői hivatás. E megállapítás érvényét az sem korlátozza, hogy Kölcsey, önmagának szigorú kritikusa lévén, könnyen vetette tűzbe verseit. Alkalmi égetéseken kívül¹³¹ két olyan esetről tudunk, mikor műveit ilyen módon rostálta meg: Kazinczyval való megismerkedése, valamint az 1810-es pesti tartózkodása után.¹³² Költeményei megsemmisítése mögött azonban nem a versírással, hanem csak egy meghaladott stílussal való szakítás szándéka rejlik. Ebben a korai időszakban nincs adatunk arra, hogy a stílusváltás komoly vagy tartós alkotói válságot okozott volna. Mikor 1811 végén Kazinczynak arról számol be, hogy nyáron „auktori életet” kezdett, egyértelműen költői tevékenységére utal.¹³³ Onéletrajzi levelében is úgy emlékezik az 1811-től 1814 tavaszáig terjedő időre, hogy akkor verseken kívül nem csinált semmit.¹³⁴ Az a tény, hogy visszaemlékezése nem felel meg pontosan a valóságnak, mert minden bizonnyal 1813 vége táján készült a *Töredékek a vallásról* első változata, arra mutat, hogy a kérdéses időszak úgy élt Kölcsey emlékezetében, mint ami a költői szerep meghódításának jegyében telt. Csak látszólag jelent kitérőt az 1814 nyaratól kezdődő filológia felé való fordulás. A Szemerével és Kazinczyval folytatott filologizálás célja ugyanis a nyelv megértése és ezáltal a költői nyelv lehetőségeinek kikapogátása volt. Olyannyira így volt ez, hogy mikor 1816-ban Döbrentei az Erdélyi Múzeum által fellelkesített kolozsvári ifjakról beszámol,¹³⁵ Kölcsey a következő figyelmeztetéssel reagál: „Bár ők [ti. az ifjak] értenék azt, mit teszen a’ Szép Mesterségeket a’ Komoly Tudományokkal úgy együvé kapcsolni, mint azokat Lessing és Herder és Winkelmann együvé kapcsolták. Azt óhajtanám, hogy nevedek Literatorink bírnának a tudományok’ kincseikkel; ’s a’ küszöbön ne állapodnának meg.”¹³⁶

Kölcseynél az eredeti művek írásával párhuzamosan szinte állandóan jelen van az alkotásra való reflexió. A kollégium poétikai osztályában oktatták a versírást,¹³⁷ saját maga kezdetben Boileau-t és Voltaire-t, később a német esztétikusokat tanulmányozta, és már a megsemmisített diákkori művei között is találunk recenziót meg irodalomtörténeti próbálkozást.¹³⁸ Mikor első pesti tartózkodása után (1810) megsemmisíti versei egy részét, barátai ítéletére és egy Matthisson korai verseiről

¹³⁰ Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1808. jún. 25. *KölcsLev.* 10.

¹³¹ KÁLLAY Ferenc, i. m. 46.

¹³² Vö.: Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1811. dec. 6. *KÖM.* III/53. Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1813. szept. 25. *KÖM.* III/94. Kölcsey–Szemeréhez. Pozsony, 1833. márc. 20. *KölcsLev.* 142–143.

¹³³ Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1811. dec. 6. *KÖM.* III/53.

¹³⁴ Kölcsey–Szemeréhez. Pozsony, 1833. márc. 20. *KölcsLev.* 143.

¹³⁵ Döbrentei–Kölcseyhez. Kolozsvár, 1816. ápr. 23. *ÉLit* 1827. 128.

¹³⁶ Kölcsey–Döbrenteihez. Cseke, 1816. máj. 11. *ÉLit* 1827. 130.

¹³⁷ KÖLCSEY Ferenc, *Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítélések.* *KÖM.* I/404. Kölcsey–Szemeréhez. Pozsony, 1833. márc. 20. *KölcsLev.* 142.

¹³⁸ Kölcsey–Kállayhoz. Nagy-Károl, 1815. máj. 30. *KölcsLev.* 53.; Kölcsey–Szemeréhez. Pozsony, 1833. márc. 20. *KölcsLev.* 143.

olvasott recenzióra hivatkozik.¹³⁹ Az alkotásra való reflektálást olyan fontosnak tartja, hogy Berzsenyi első kötete megjelenésekor azon kesereg hogy „poétáink nem egyszeremind *Kunstrichterek* is”.¹⁴⁰ A Kazinczyval, majd később Szemerével és Döbrenteiével folytatott levelezésnek kiemelkedően fontos vonulata egymás és mások műveinek megbírálása. Az a tény, hogy ítéleteit barátai nagyra értékelték, határozottan motiválhatta Kölcseyt a recenzióírásra. 1814 januárjában azt veti fel Kazinczynak, hogy Ercsei Dániel avult filozófiai és esztétikai kiindulópontjait jó volna szigorú hangú kritika tárgyává tenni.¹⁴¹ Az év végén pedig az Erdélyi Múzeumban megjelent Szabó András tollából származó a *Philosophiára vezető értekezések* című tanulmányról készít kritikai jegyzeteket, melyekről részletesen és büszkén számol be Kazinczynak.¹⁴²

Mindeme kritikai tevékenység mögött az a felfogás rejlik, hogy a bírálat előmozdítja a kultúra adott területén született művek tökéletesedését azáltal, hogy mind az erényekre, mind a hibákra felhívja úgy az alkotók, mint a közönség figyelmét. Kölcsey és barátai a nemzeti irodalom és tudomány felvirágoztatásának vágyától hajtva nélkülözhetetlen segédeszközt láttak a kritikában. Kazinczy 1810-ben éppen ezzel érvel, mikor Kölcseyvel együtt pesti triászát kritikai folyóirat kiadására igyekszik rábírni: „Recenziók nélkül nem fogunk haladni, 's gyalázatjára van korunknak, hogy Nemzetünk azt még a' XIXd. században sem olvas.”¹⁴³ Kölcsey Döbrenteiével vitázva szögezi le: „Ha recenseáltatni nem akarunk, soha sem megyünk elébb. Nézzed, mi lón Matthissonbol, kit az első Recensens Höltynél sokkal alább-valónak lenni declarált. Mi nem lehetne Egynémelyikünkéből is; vagy, mi nem lehetett volna!”¹⁴⁴ Ezen megállapítás szellemében a maradandó művek létrejöttét még az 1833-ban megjelent összegző tanulmányában is a „gond, reflexiók és gyakorlás, azaz sajátképpen kritikai studium által” létrehozott fokozatos jobbítgatás eredményének tekinti, és a tartalmas kritikusi munkától „egy gazdagabb keblű generációnak származását” reméli.¹⁴⁵

A fiatal Kölcsey és barátai irodalomfelfogásával kapcsolatban az körvonalazódik, hogy számukra a költészet, illetve a szépirodalom cél, a kritika eszköz; az előbbi a világra és benne az emberre önmagára, az utóbbi pedig csak a művekre reflektál. Jó szépirodalmi alkotás ihlet nélkül nem jöhet létre, míg a színvonalas kritika legfontosabb feltétele az alapos stúdium. Ez az elképzelés érthetővé teszi a két műfaj értékbeli különbségét. Nagyon jól mutatja ezt a helyzetet Szemere Pál megjegyzése, melyet alig egy évvel Kölcseyvel való megismerkedése előtt vetett papírra: „Ha Poéta nem lehetek is – a' mit mindég rosszabb-rosszabb nem-poétai környül állásaimból sejdítek – Criticus mindazáltal a' próba és szorgalomnál fogva válhatik talán belőlem? Illyen szándékkal járom Schedius' aetheticai Prae-lectiójit és a' görög nyelvet.”¹⁴⁶ Valószínűleg a hasonló értékítélet is motiválta Köl-

¹³⁹ Kölcsey–Kazinczyhoz. Debrecen, 1811. dec. 6. KÖM. III/53.

¹⁴⁰ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1813. szept. 15. KÖM. III/87.

¹⁴¹ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. jan. 22. KÖM. III/124.

¹⁴² KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzet a Szabó András filozófiai értekezésére az Erdélyi Múzeumban*. KÖM. I/973–976. Kölcsey–Kazinczyhoz. Cseke, 1814. dec. 4. KÖM. III/154–157.

¹⁴³ Kazinczy–Kölcseyhez. H. n. 1810. márc. [?] *KazLev.* VII/345. Kazinczy egyetértően hivatkozik Szemerére: „Szemere azt mondá, hogy az olvasóknak van oskolájok, nincs az Iróknak, és így recenseálni, vágni, verni kell.” Kazinczy–Kölcseyhez. Széphalom, 1815. jún. 2. *KazLev.* XII/559.

¹⁴⁴ Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1815. máj. 3. ÉLit 1827. 120.

¹⁴⁵ KÖLCSEY, *Kritika*. KÖM. I/662. és 682.

¹⁴⁶ Szemere–Kazinczyhoz. Pest, 1809. febr. 28. *KazLev.* VI/256.

csejt, mikor 1810-ben a nagy tekintélyű irodalmi vezér felkérésére olyan időben nem reagált, mikor a recenzióírás közelgő konjunktúrája igencsak könnyen kiszámítható volt. Ezzel a viselkedéssel egybevégt az is, hogy Döbrentei ajánlatát is csak vonakodva fogadja el, és elzártságából való kitöréssel kísérletezve sem lát közel egy évig a feladat elvégzéséhez. Még többet mond a recenzensi tevékenység értékeléséről az a rövid beszámoló, melyet néhány hónappal a Csokonai-bírálat megírása után, 1815. május végén küld Széphalomra: „Ez a sok út, s az építések még mindég rendetlenségben tartanak, s időnk oltá nem készíthettem egyebet, a Csokonai recenzióján kívül. Én most recenzióknál egyebet nem adhatok, mert szüntelen ingerlésben vagyok, s más dolgokozásokra következőképpen nem alkalmas. De recenziókat írhatok ingereltetve is.”¹⁴⁷ E panasz szerint Kölcseynek a kritikairáshoz az ihletettségek alacsonyabb fokára, kisebb szellemi és lelki koncentrációra van szüksége, mint a költői alkotómunkához. Ez a helyzetértékelés természetesen negatívan befolyásolja a zaklatott körülmények között létrejött írói termékek, a recenzió értékét, és így a recenzensi szerepet is.

Látható, hogy Kölcsey némileg pótcselekvésnek tekinti kritikusi szereplését, és kicsit kelleetlenül lép recenzensként a nyomtatott nyilvánosság elé. A birtokmegosztás utáni helyzetben számos olyan körülményre figyelhetünk fel, mely kritikusi fellépését motiválhatta. 1814 nyarán Pécelen új költői hang kimunkálásába kezd. Ekkor tudatosan próbálkozik „az elégiai, feyerlich tónból a dévajba” általlépni, hogy aztán kifejlődjön „a szeszélyes s a kúnnyú lebegésű dal”. Ezt a próbálkozást később elete legnehezebb stúdiumának nevezi, mely csak hosszú évek szívós munkájával hoz eredményt.¹⁴⁸ 1814 második felében akár az új hang kialakításának kezdeti sikertelensége, akár a költői ihlet elapadása miatt, annak lehetünk tanúi, hogy látványosan megcsappan verseinek száma. Ehhez társul még, hogy költői ihlete szempontjából reménytelennek látja a birtokmegosztás kapcsán kialakult életkörülményeit, mely bizonytalanná teszi a barátaival való személyes kapcsolattartást. 1814. december végén arról panaszkodik, hogy a „leket ébresztők” távolabb lesznek tőle, 1815 áprilisában pedig arról ír, hogy hallgat a Múza „s félő hallgatni fog igen soká”.¹⁴⁹ Mivel barátaira az irodalmi életbe való bekapcsolódás révén talált, és a barátság fenntartásához nagyban hozzájárult a literátori munkakapcsolat, fél hogy visszahúzódásával a számára oly fontos emberi kötelekeket veszélyezteti. Ebben a helyzetben a kritikusi pályát láthatta olyan területnek, melyen belső érdeklődése, elméleti felkészültsége és barátaival folytatott korábbi kritikusi gyakorlata révén, joggal remélhet, hogy jelentőset hoz létre, és így az irodalmi elit körein belül tarthatja magát. Feltételezésünk szerint a kritikusi szereppel való kezdeti – még kedvetlen – azonosulásához, jelentősen hozzájárulhatott az a félelem, hogy kizáródik az irodalmi életből és elszakad az inspiráló közeget jelentő barátaitól. Ugyanakkor úgy tűnt neki, hogy irodalmi alkotásvágya kielégítésére az adott pillanatban a kritikusi pálya az egyetlen lehetőség. A kritikusi pályára lépéssel kapcsolatos vonakodásának okát főként abban látjuk, hogy a vágyaiban és értékrendszerében fontosabb helyet elfoglaló költő szerep kritikusra való felcserélése komoly lelki tusát okozott. Magatartása nem a kritika irodalmi életünkben betöltött fontosságát kérdőjelezi tehát meg,

¹⁴⁷ Kölcsey–Kazinczyhoz. N. Károl, 1815. máj. 30. KÖM. III/183.

¹⁴⁸ Kölcsey–Szemeréhez. Pozsony, 1833. márc. 20. *KölcsLev.* 143., 145.

¹⁴⁹ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. dec. 22. KÖM. III/165.; Kölcsey–Kazinczyhoz. Cseke, 1815. ápr. 8. KÖM. III/171.

hanem csupán azt mutatja, hogy Kölcsey saját magának a kritikusinál értékesebbnek vélt szerepet kívánt kiküzdeni.

Figyelmet érdemel azonban, hogy Kölcsey milyen gyorsan otthon találja magát a kritikus szerepben. A Csokonai-bírálat elkészítése után ugyanis nem kíván szabadulni a hasonló feladatoktól, hanem biztos publikációs lehetőség és külső biztatás nélkül, saját elhatározásából veszi tervbe, hogy ha ideje és elegendő csendje lesz, Kazinczy műveit fogja megbírálni.¹⁵⁰ Úgy látszik, mintha az éppen elkészült mű felett érzett öröm sarkallná újabb hasonló vállalkozásra. További beszédes tény az is, hogy az Erdélyi Muzéumnak megküldött recenzió kapcsán Döbrentével kialakult vitája arra készíti, hogy 1815 júliusában *A' Poësis és Kritika* címen a kritika mibenlétéről vessen papírra gondolatokat.¹⁵¹ Mindez arra enged következtetni, hogy az általa emlegetett főként külső körülmények mellett 1815 tavaszán a néhány hónappal korábbihoz képest már sokkal mélyebb belső érdeklődés hajtja a kritika problémái felé. E motivációk mibenlétét keresve tanulságos felidézni *A' Poësis és Kritika* néhány axiomatikus állítását. A kritika definíciószerű meghatározása így hangzik: „A' Kritika az a' szépmesterségekre nézve különösen, a' mi az emberi létre nézve a' Philosophia közönségesen.” A kritika általános érvényességének megalapozása pedig a következő tételre épül: „Minden Lélekben megvan a' Tökéletnek (Perfectum) ideája, 's ezen Tökélet minden különböző formák alatt is épen oly szükségesen Egy, mint az Istenség.”¹⁵² Már e két mondatból is világos, hogy Kölcseyt saját kérdésfeltevése lét- és ismeretelméleti problémákkal szembeállította. Nehéz eldönteni, hogy ezek a kiinduló tételek a filozófiai tudatosság milyen fokán fogalmazódtak meg, de számunkra most nem is ez a fontos, hanem inkább az, hogy az a felfogás, mely szerint a kritika a művészi alkotások tökéletesítését van hivatva szolgálni, milyen alapvető létértelmező állásfoglalásokra készíti Kölcseyt, aki így a költéshez képest alacsonyabb rendűnek tartott területen is eljutott az őt egzisztenciálisan érintő kérdésekhez. 1817-ben a lasztóci levelek egyikében elejtett megjegyzése, miszerint ha ideje és alkalmá adódna „az egész világot” szeretné recenziálni,¹⁵³ szintén arra mutat, hogy a kritikairás mint szemlémi tevékenység már nem csak a (nemzeti) irodalom szolgálatát jelentette számára.¹⁵⁴ Kölcsey egész kritikus életművére jellemző az a termékeny kettősség, hogy míg a kritikát mintegy az irodalom szolgálólányának tekintti, addig a műfaj olvasni érdemes írásaitól elvárja, hogy ne csupán az irodalomra, hanem az egész világra reflektáljanak. Az Élet és Literatura, mint kritikai folyóiratcím talán éppen erre a kettős fókuszú szemléletre utal. Elméletíróként ezért ítéli el Körner-tanulmányában a német mintára mechanikusan készített bírálatokat: „miért is kellett a kritikának fábriki formát adni; s azt, ami éppen a hamis ízlés és pedántság kikorbácsolója akarna lenni, pedánts korlátok közé szorítani, s a művitéletet prokátori akcióhoz tenni hasonlóvá?”¹⁵⁵ és ezért hangsúlyozza 1831-ben, hogy az „ítélni akaró egész tudományú s gyakorlott ízlésű legyen”.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Kölcsey–Kazinczyhoz. Cseke, 1815. ápr. 8. KÖM. III/171. L. még: Kölcsey–Kállayhoz. Nagy-Károfi, 1815. máj. 30. *Kölcslév.* 53.

¹⁵¹ KÖLCSEY, *A' Poësis és Kritika* Cseke. Julius' 3dikán 1815. Kiadatlan tanulmánytöredék. Lelőhely: OSZK Kt., Quart. Hung. 2832. jelzetű kéziratgyűjtemény 47–49. számú főlíói.

¹⁵² Uo. 47. verso és 48. recto.

¹⁵³ Kölcsey–Kazinczyhoz. Lasztóc, 1817. jún. 12. *Kölcslév.* 74.

¹⁵⁴ Vö.: DAVIDHÁZI Péter, *Hunyt mestereink. Arany János kritikus öröksége.* Bp., 1992. 24–28.

¹⁵⁵ KÖLCSEY, *Körner Zrínyijéről.* KÖM. I/528–529.

¹⁵⁶ KÖLCSEY, *Kritika.* KÖM. I/682.

Az elmondottakkal persze előreszaladtunk, és részben már a gyakorló kritikus szemléletét jellemeztük. 1814 tavaszán azonban még egészen más a helyzet. Ekkor, ha sejtette is Kölcsey a kritikaírásban rejlő lehetőségeket, a maga számára még nem fedezte fel, még nem vette birtokba a műfajt, és vágyai sem a kritikusi szerep felé vonzották. Furcsa helyzetbe került: akkor kapott recenzióírára megrendelést, mikor voltaképpen verseivel szeretett volna sikert aratni.

A Csokonai-recenzió keletkezéséhez visszatérve, úgy látjuk, nagyon szerencsésen alakultak a körülmények, hogy akkor volt Kölcseynek határozott megbízása egy bíráló megírására, mikor az irodalmi pályán való fellépéssel kapcsolatban nagyon összetett és sok mozzanatában egymással ellentétes érzések küzdöttek benne. 1814 decemberében háttérbe szorítva literátori működésével kapcsolatos önpusztító késztetéseit, határozott szándékot fogalmazott meg a nyugodt, kitartó munkálkodásra, miközben komoly kételyek gyötörték a pályán elérhető maradandó értékek megvalósításának lehetőségével kapcsolatban. Így válik érthetővé, hogy ez a lelkiállapot nagyban kedvezett annak a magatartásnak, mely jegyében Kölcsey némileg sodortatni hagyta magát a sors által. Ebben a bizonytalan, légitka térben lehetett jótékony hatása a Döbrenteitől kapott megbízásnak.

A recenzió megírása

A testvérek osztozkodásával kapcsolatos hivatalos teendők 1815. január első napjaiban befejeződtek,¹⁵⁷ így Kölcsey az év első néhány hónapját a recenzió megírásának szentelhette. Annál is inkább tehette ezt, mert az egyéb iratai ekkor még Szemerénél voltak. A bíráló 1815. február végére, március elejére készülhetett el. Erre utal az első gyűjteményes kiadásban közölt változat élén álló keltezés: „Álmosd, martius' 3dikán, 1815.”,¹⁵⁸ az *Élet és Literaturában* közölt, kísérőlevélnek tartott töredék dátuma: „Álmosd, Mart. 6dik. 1815.”¹⁵⁹ és Kölcsey Kazinczyhoz írott 1815. április 8-i levele, melyben arról számol be, hogy Semjénből elküldte Döbrenteinek a recenziót.¹⁶⁰

A megbízás vétele és a kész mű elküldése közé eső bő egy évből csak két Döbrenteihez címzett Kölcsey-levélről tudunk, de csak az egyiket ismerjük; azt, melyet – valószínűleg csak egyes részleteiben – közölt az *Élet és Literatura*.¹⁶¹ A másikról Döbrentei tesz említést Kazinczyhoz írott 1814. december 27-i levelében: „Kölcseytől a' napokban vettem levelet, Álmosdról. Mint sajnálom, hogy ezen nemes lelkű ifjat nem ölelhettem.”¹⁶² Nem valószínű, de nem is zárható ki, hogy e két levélen kívül Kölcsey többet is írt, melyeket Döbrentei nem hagyott válasz nélkül, és az sincs kizárva, hogy az általunk nem ismert levelek vagy levélrészletek tartalmaztak valamit a Kölcsey említette „alkudozások”-ból. Nincs ugyanis adatunk arról, hogy Kölcsey elfogadja a felkérést. Feltűnő az is, hogy a Döbrentei által megrendelt bíráló más tematikájú, mint amit végül megkapott. Kérdés, hogy leveleikben mennyire beszéltek meg a

¹⁵⁷ Vö.: CSORBA Sándor, *Kölcsey gazdasági irataiból*. Fehérgyarmat, 1991. 57–59.

¹⁵⁸ *Kölcsey Ferenc' minden munkái*. I–VI. Kiad. EÖTVÖS József, SZALAY László, SZEMERE Pál. Pest, 1840–1848. (A továbbiakban: MM1.) III/136.

¹⁵⁹ Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1815. márc. 6. *ÉLit* 1827. 113.

¹⁶⁰ Kölcsey–Kazinczyhoz. Cseke, 1815. ápr. 8. *KazLev* XII/488.

¹⁶¹ Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1814. márc. 22. *ÉLit* 1827. 110–113. (Szinte biztos, hogy csak részleteiben közölt levél ez, mert nincs benne Kölcsey azon nyilatkozata, hogy elvállalja a recenzió megírását.)

¹⁶² Döbrentei–Kazinczyhoz. Kolozsvár, 1814. dec. 27. *KazLev*. XII/287.

változtatásokat. A problémák előzetes tisztázásának szándékára utal az, hogy Kölcsey 1814 decemberében még nem teljesen bizonyos abban, hogy Döbrenteinek feltétlenül kell-e a Csokonai-recenzió. A nem ismert decemberi levéllel közel egy időben ugyanis Kölcsey ír Kazinczynak, és ott említést tesz megírandó Csokonai-bírálatáról: „Csokonai kiadása Mártontól nálam van, 's recenseálni fogom a' Döbrentei számára, ha ugyan kell még neki recensio, minekutána Kisfaludiro! azt a' gonosz scholiont [jegyzetet] csinálta.”¹⁶³

A „gonosz scholion” utalás arra, hogy Döbrentei az Erdélyi Muzéumban megjelent Himfy-recenzió egyik ítéletéhez szerkesztői megjegyzést fűzött. Kazinczy szövege így szól: „A tiszteletünkre méltó Poéta dicsősége sokkal igazabb fényben ragyogna, hogy ha e' két Kötetnek legalább egyharmadát elhagyta volna”, melyhez a szerkesztő ezt fűzi: „Petrarcának oly sok szép Szonettóji között, három Canzonéját tartják legszebbnek magok az Olaszok, mellyek Laurának szemeire vagynak írva, 's ezért *le Canzone sorelle* neveztetnek; két harmad részt pedig szép hírének megsértése nélkül kihagyhatónak néznek. A' Kiadó csak azt jegyzi meg, hogy a' legnagyobb léleknek, az ő legfelségesebb munkájában is marad gyengébb hely, mert a' géniusz nem mindég egy szerencsével sugall.”¹⁶⁴ Döbrentei szándéka egy későbbi, 1815. április 17-i leveléből világosan kiderül. Nem akarja, hogy a *Tövisek és virágok* Himfy-epigrammája után¹⁶⁵ Kazinczy recenziója újra felborzolja a kedélyeket: „Bosszankodom, hogy azt mondhatta valaki Kazinczynak, hogy én a' jegyzést féltékenységből, épen hízkelkedésből, tettem a' Muzéumba. Nem. De, Recenzióink' csendesebb tónusa' helyreállítását óhajtom – mint azt Kazinczy kezdetre; a' hogy e tiédben is több, csendesebben való beszélést óhajtok, mert némelly kifejezéseid valóban nagyon kemények: különösnek jó nekem, hogy mi, Magyar Írók, csak hatan 's heten vagyunk; 's cibáljuk egymást. Irjunk *in genere* Kritikai Megjegyzéseket: fedezzük ott fel a' hibákat; akkor bizonyosabban fogunk tanítani.”¹⁶⁶ Joggal tartott tehát Kölcsey attól, hogy éles hangú recenzióját vagy Kisfaludy Sándor gyengéinek említését még akkor sem fogadja szívesen Döbrentei, ha neki magának mind Csokonairól, mind a friss kiadásról rossz a véleménye. Márpedig meglehetősen rossz volt: „Csokonainak Munkáit Pr. Márton József kiadá. Küldde nekem is egy nyomtatványt, hogy a' Kolozsvári Ref. és Unit. Collegiumban ismertessem. Kár, hogy Békaegér harczát oly csinosan kinyomtattá. Melly obscaenumok vagynak abban! Ki merné azt a' magyar csinos külsejű könyvet Dámáknak, Kis Asszonykáknak ajánlani. Csokonai talentuma nagyon rozsdás ízléssel vala. Igen sok helytt a' Collegiumi por. – Pironnal egy sorsra juthatott volna a' francia Akadémiában. Én tökéletes, általjában szép darabot egyet kettőt alig lelek versei között.”¹⁶⁷

Nehéz meghatározni, hogy az 1814-es mozgalmas esztendőben mennyire foglalkoztatta Kölcseyt Csokonai költészete és az elvállalt recenzió. Az mindenesetre

¹⁶³ Kölcsey–Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. dec. 22. *KazLev.* XII/275.

¹⁶⁴ KAZINCZY, [Recenzió Himfy szerelméről.] Erdélyi Muzéum, Első füzet. 1814. Kolozsvár. 87. (A kritika cím nélkül a „Recenzió” rovatban a megbírált kötet könyvészeti leírásával jelent meg.)

¹⁶⁵ „DAYKA. Tűzbe felét! HIMFY. Vetem. D. Újra felét! H. Ím. D. Harmadikát még! / H. Lángol az is. D. Jer most; vár az Olympuszi kar.” KAZINCZY Ferenc, *Tövisek és virágok*. Kiad. BALASSA József. Bp., 1902. 32.

¹⁶⁶ Döbrentei–Kölcseyhez. Kolozsvár, 1815. ápr. 17. *ÉLit* 1827. 114–115. Ez a levélrészlet bizonyítja, hogy a jegyzetet Döbrentei és nem Kazinczy írta, mint azt a *Magyar remekírók* Kazinczy kötete véli. Vö.: *Kazinczy Ferenc művei*. I–II. Kiad. SZAUDER Mária. Bp., 1979. I/745.

¹⁶⁷ Döbrentei–Kazinczyhoz. Andrásfalva, 1813. szept. 13. *KazLev.* XI/55.

megállapítható, hogy a filológia felé fordulás, a *Mondolatra* adott válasz megírása és a Kazinczyval töltött hetek révén érlelődhetett Költseyben a Csokonai-bírálat, már csak ezért is, mert a *Felelet a Mondolatra* és a recenzió közös vonása, hogy egyazon ízlésbeli felfogás és gyakorlat ellen lép fel egy másik védelmében. A megírandó kritika problémáival való foglalkozásra utal, hogy miután Szemere-től novemberben elvált, az egy neki írott levelében olyan gondolatokat pedzeget, melyek majd a Csokonai-kritikában is igen hangsúlyosan fogalmazódnak meg: „Súrányban Bürgert studiroztam. Én azt tartom, hogy az én Költseymnek más ideája van a poezis popularitása felől. Bürger popularitása nekem sok helyeken egyoldalúnak látszik, és még másnak is. Göthének verseit el ne felejtssd magaddal felhozni. Hadd lássuk, hogy Göthe mennyivel szebben volt Bürgerebb Bürger-nél?”¹⁶⁸

A megjelenés előtti fogadtatás

Írása fogadtatását illetően Költsey kétségek között van. Úgy tűnik most számá-
ra, hogy Döbrenteivel kötött barátsága nem mindenben váltja be kezdeti remé-
nyeit. Hozzájárul ehhez persze az is, hogy ez idő tájt mind Szemere, mind Ka-
zinczy fenntartásokkal viseltetnek Döbrentei iránt,¹⁶⁹ aki a fennmaradt levelek
alapján szerkesztőként korrektil viselkedik Költseyvel, de értetlen verseivel
szemben, és azokban lényeges változtatásokat javasol. Ezzel magyarázható, hogy
Kazinczyhoz intézett levelében Költsey hangot ad sértettségének, cinkosan ösz-
szekacsint a széphalmi mesterrel és kifejezi aggodalmát, hogy Kisfaludy Sándor-
ról mondott kedvezőtlen ítéletei a szerkesztő ellenérzését fogják kiváltani: „Döb-
renteinek Semjényből küldém el Csokonainak Recenzióját, de mit fog vele tenni,
még nem tudom. Ő azt hiszi, hogy Dayka nem mondhatta Himfynek az elégetés
kemény sententiáját, s én a kinek hasonlítanom kellett Csokonait mind Daykával,
mind Himfyvel, a midőn Himfy nagyságát s fényét megesmerném, kéntelen valék
homályos oldalairól is szólni. Ezért, és mivel Recenzióm sok helyeken a legna-
gyobb publicum előtt homályos, gondolom, hogy Döbrentei nem fog vele meg-
elégedni. [...] Recenzióban szölok Földiről és Kazinczyról, s mindjárt elől a tö-
visékről is, de rejtett név alatt, mint Kis mondá *klein aber gediegenes*] Gold. Ha
Döbrentei úgy felveszi a darabot, mint vette, leszen mit nevetnünk.”¹⁷⁰

A megküldött munkát Döbrentei általánosságban igen elismerő szavakkal méltatja: „Recenziód egy jól elkészült kitisztított ízlésű, 's tudománnyal bíró Férfiut mutat; 's nagy gyönyörűséggel olvastam.”¹⁷¹ Ezután bíráló észrevételei részletes kifejtésébe fog, és olyan levélváltást indít el, mely a Csokonai-recenzió egyes részleteire hatással van, de a bírálat hangvételét lényegesen nem befolyásolja. A most idézett április 17-i levelet Költsey május 3-i válasza, majd Döbrentei május 15-i

¹⁶⁸ Szemere-Költseyhez, Lasztóc, 1814. dec. 2. *SzemereP.* III/189.

¹⁶⁹ Vö.: Szemere-Költseyhez. Pécel, 1814. febr. 6. *SzemereP.* III/187-188.; Döbrentei-Költseyhez. Kolozsvár, 1815. ápr. 17. *ÉLit* 1827. 117.; Költsey-Döbrenteihez. Almosd, 1815. máj. 3. *ÉLit* 1827. 123-124.; Szemere-Költseyhez. Lasztóc, 1816. jan. 10. *SzemereP.* III/195.

¹⁷⁰ Költsey-Kazinczyhoz. Cseke, 1815. ápr. 8. *KazLev* XII/488. A német kifejezés Kis János recenziójára utal. Kis ugyanis Kazinczy *Tövisék és Virágok* c. kötetéről írt bírálatát így kezdi: „Wenig, aber gediegenes Gold!” *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume*, 1811. jún. 317. Kötetben: KAZINCZY Ferenc, *Tövisék és virágok*, i. m. 80-87. Költsey valószínűleg emlékezetből idézett.

¹⁷¹ Döbrentei-Költseyhez. Kolozsvár, 1815. ápr. 17. *ÉLit* 1827. 114.

viszontválasza követte. Az Élet és Literatura közlésében ezzel egy időre megszakad a bírálatról szóló levelek sora, és Kölcsey 1816. április 2-i jelentkezéséig a levelezés csaknem egy évig szünetel. Kikövetkeztethető azonban, hogy Kölcsey még válaszolt az 1815. május 15-i levélre, de az valamilyen ok miatt nem került be a válogatásba. Döbrentei Kállay Ferenchez írott 1815. augusztus 9-i leveléből ugyanis tudjuk, hogy Kölcsey „írt egy új lakhelyről is, de a' postát nem tette fel”.¹⁷² Az új lakhely nyilván Cseke, ahová Kölcsey május legvégén költözött. Mivel Kölcsey összes, az Élet és Literaturában közzétett korábbi levele álmosdi keltezésű, ennek egy általunk nem ismert levélnek kell lennie. Ezt követően azonban, úgy tűnik, valóban szünetel a levelezés. Döbrentei mind Kállaytól¹⁷³ mind Kazinczytól¹⁷⁴ Kölcsey címe után érdeklődik. Bár az utóbbi postafordultával felvilágosítással szolgál,¹⁷⁵ Döbrentei 1816. január 7-én még mindig azon sajnálkozik, hogy Kölcseyhez a postát nem tudja.¹⁷⁶ Ez és Kölcsey 1816. április 2-i levelének finoman szemrehányó hangja arra enged következtetni, hogy Döbrentei hallgatása miatt szünetelt a levelezés. Források hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy viszatértek-e még a Csokonai-recenzióra, de az biztos, hogy Döbrentei hosszú hallgatása, valamint az, hogy a bíráló nem jelent meg, mélyen bánthatta az amúgy is érzékeny Kölcseyt. Másokhoz írt leveleiből ki is derül, hogy erősen foglalkoztathatta recenziójának megjelenése és újabbak írása. Május 30-án, valószínűleg még az előtt, hogy Döbrenteitől a recenziójára vonatkozó második levelet (1815. május 15.) megkapná, barátainak beszámol helyzetéről. Kállaynak így: „Azt írod, hogy küldenék neked újabb munkáimból, s kezdjem el írói pályámat. Ha tudnád, mint vagyok én, nem írtad volna egyiket is. Elroncsolt szívvel s eltépett gondolatokkal, emellett ily ingereltetésben mint minden hozzám hasonlók ily környülményekben vagynak, lehet-e egyebet írnom recenzióknál? Megéritek, hogy én még gonoszabb leszek, mint Becker, és százszorta kegyetlenebb mint Schiller, s kevessebbel gondoló mint Kazinczy, vagy maga Klotz. Igenis; azon az úton vagyok éppen, melyen Klotz, s te azt könnyen megmagyarázhatod magadnak, ha gondolóra veszed, hogy én rousseau-i karakterrel bírok, de iskolai neveltetésem volt, s a kritikát legelőször is a gonoszlelkű Voltaire-től tanultam, vagy kellett tanulnom. [...] Csokonainak recenzióját már elküldém Döbrenteinek, sőt már a recenzióknak recenziójára is feleltem, s mint gondolható egy recenzióról, egész fejességgel. Jaj annak, ki antikritikát mer írni erre, vagy a jövőendő recenziókra!”¹⁷⁷

Kazinczynak valamivel visszafogottabban ír: „Ez a sok út, s az építések még mindég rendtelenségben tartanak, s idők olta nem készíthettem egyebet, a Csokonai recenzióján kívül. Én most recenzióknál egyebet nem adhatok, mert szüntelen ingerlésben vagyok, s más dolgozásokra következésképpen nem alkalmas. De recenziókat írhatok ingereltetve is. Mert akármit mond Döbrentei, de szükség, hogy éleskék legyünk. Nehezen esik a mi embereinknek, de ha Bürger szenvedtetett, miért ne Himfy? Valami Sággy azt írta Döbrenteinek, hogy a Himfy recenziója miatt negyvenen mondtak le a Múzeum praenumertiójáról. Hozzám írt

¹⁷² Döbrentei-Kállay Ferenchez. Dédács, 1815. aug. 9. ESZTERGÁR László, *Magyar írók levelei a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban*. ItK 1904. 501. Esztergár a levelet tévesen Cserey Farkashoz frottak sejtí. Vö.: BÉKÉSI Gábor, *Döbrentei Gábor két levele Kállay Ferenchez*. Irodalomismeret, 1995/4. 123–124.

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ Döbrentei-Kazinczyhoz. Dédács, 1815. aug. 16. *KazLev.* XIII/88.

¹⁷⁵ Kölcsey-Döbrenteihez. Széphalom, 1815. aug. 29. *KazLev.* XIII/122.

¹⁷⁶ Döbrentei-Kazinczyhoz. Kolozsvár, 1816. jan. 7. *KazLev.* XIII/396.

¹⁷⁷ Kölcsey-Kállayhoz, Nagy-Károl, 1815. máj. 30. *KölcLev.* 52–53.

levelében Döbrentei a Csokonai recenziójáról beszél s az újítások ellen. Azt veti hozzá, ne gondoljam, hogy ezeket Sággy miatt írja. Azonban látszik, hogy Döbrentei éppen úgy fél, mint Kis János. Én azt írárok neki, hogy ha gondolja, hogy recenzióink a Múzeumnak kárt tesznek, ne vegye fel őket. Mi egyéberánt megyünk a magunk utunkon, eltérhetelenül.¹⁷⁸

Egy hónappal később, július 5-én Kazinczyhoz írott levelében újra visszatér recenziójára:

„Döbrenteinek utolsó leveleként eddig talán a Múzeum 3-d kötete is megjelent. Nem tudom a Csokonai recenzióját mely kötetbe veszi fel. Ha megjelent a recenzió, tudassa velem Uram Bátyám mit ítél. Döbrentei sokkal nincsen benne megelégedve, még azzal sem, hogy Berzsenyiről az mondatik; hogy ő elérte azt a pontot, melyet már nehezen fog felülhaladni. Azt mondja, hogy B. ezáltal megsértetik, ő pedig sajnálja, hogy barátja megsértetik. Mely fonás! Nem arra szolgál-é az igaz barátság, hogy némely dolgot szabadon megmondhassunk egymásnak?”¹⁷⁹

Kölcsey minden megnyilatkozása azt sugallja, hogy keményen tartja magát a szerkesztő változtatási javaslataival szemben. Ez *lényegében* megfelel a valóságnak, bár mint Csetri Lajos felhívja rá a figyelmet,¹⁸⁰ Kölcsey megfogadta Döbrentei néhány javaslatát, mert a recenzióról szóló levelezésben vannak olyan kifogásolt részek, melyek a bírálat egyik fennmaradt változatban sem szerepelnek. Döbrentei kifogásol egy bekezdést, melyben Kölcsey gyerekkori ízléséről beszél: „Gyermekkori Vélekedésem” eléhozása nem áll jól, hogy Henriádot az Iliásznál, Csokonait Himfynél többnek tartád. A’ gyermek nem ismerte talán még Iliászt; nem Himfyt. Lehetetlen, hogy te mindgyárt e’ kettőt nem választottad volna magadnak. A’ gyermeki bizonytalan, kapkodó ízlés miben ítélhet?... Lelkemben forr minden; – én sokat nem szeretek írni... te érted, mit akarok: azt a periodust én elhagynám.”¹⁸¹ Ezt a bekezdést végül annak ellenére hagyja el Kölcsey, hogy május 3-i levelében így védi:

„Gyermekkori Vélekedésemnek előhozását gáncsolod.

Esküszöm neked, hogy tiszta igazságot írtam ott; ‘s ha azt hiszed, hogy Himfyt és Homért ismervén, lehetetlen volt volna őket nem választanom, azt juttatom eszedbe először; hogy én Debreczenben iskoláskodtam, következésképpen Csokonait hallottam mindég Himfy felett dicsértetni; ‘s a’ nem-bizonyos ízléssel bíró gyermek elébb hiszi azt a’ mit más mond, ‘s későbbben habzik, ‘s csak idővel talál az igazra; másodszor: hogy én francziául igen jókor tanultam, ‘s sok ideig Voltaire volt az Aesthetikában Vezérem; csudálok e, hogy Homért ismervén, még is hittem azokat, mellyeket Fridrich, a’ Burkus Király, ír a’ Henriad előtt álló beszédben? Egyéberánt ezen Véleménynek előhozása csak azt akarja mondani, hogy Csokonainak igen sok bálványozóji vagynak, ‘s az voltam én is de már az nem vagyok, és hogy miért nem? akarom a’ Publicummal tudatni. Nekem egy sok érdemű Úr nem régiben is azt mondá, hogy ő Csokonait minden más Magyar Poeták között Elsőnek tartja: az ilyeneket szeretném, hogy a’ Recenziónak eleje érdekelné; ‘s hagyjad azt a’ *gediegenes Golddal* együtt – ‘s ezt egy kis capriczból [szeszélyből] kívánom; mert kiknek vagynak több szeszeik mint az Iróknak?”¹⁸² Az itt, és a

¹⁷⁸ Kölcsey–Kazinczyhoz. N. Károl, 1815. máj. 30. KÖM. III/183.

¹⁷⁹ Kölcsey–Kazinczyhoz. Cseke, 1815. júl. 5. *Kölcsev.* 62.

¹⁸⁰ CSETRI, *i. m.* 248.

¹⁸¹ Döbrentei–Kölcseyhez. Kolozsvár, 1815. ápr. 17. ÉLit 1827. 114.

¹⁸² Kölcsey–Döbrenteikhez. Almosd, 1815. máj. 3. ÉLit 1827. 119–120.

Kazinczyhoz írott, már idézett 1815. április 8-i levélben előforduló német kifejezés a másik olyan eleme a recenzióknak, mely az ismert változatok egyikében sem szerepel. Kölcsey szövegéből egyértelműen kiderül, hogy a „klein aber gediegenes Gold” kifejezés a *Tövisek és virágokra* utal, ezért Csetri Lajos részéről apró tévedés az, mikor ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk nála: „További kisebb vitatott részek is eltűntek belőle [ti. a recenzióból], elsősorban egy német jelzős szerkezet (gediegenes Gold) és a Kazinczy *Tövisek és Virágokjára* vonatkozó részt sem látjuk már benne” (Kiemelés tőlem. – Gy. L.).¹⁸³

Döbrenteiének további javaslatai is vannak: „A' populár és pöbelhaft kifejezéseket így próbáltam kitenni: köznyelvi és kösségi. A' Romance helyett jobb Románca; 's a Copierozás helyett Másolást tennék.”¹⁸⁴ Ezekkel kapcsolatban Kölcsey első reakciója a védekezés: „Populár és pöbelhaft... Ezek azért állanak ott, mert magyar nevek ezeknek sincs. A' populus és plebs közt nagy a különbség; 's a' köznyelvi és kösségi (helyesebben: községi) mindenik Egy ideára viszen. Nem bánom, tedd oda őket, de parenthesisben vagy jegyzésben; mert a' német Terminusok az Aesthetikussal inkább megértetik mit akarok: a' Nem-aesthetikussal pedig, tudod, igen keveset gondolok. Ha a' Romance nem tetszik, írj Románca-ot; mert a' Románca-t és Rímát ki nem állhatom. A' Copierozás, mint Technicus Terminus, csúszott be. Purista nem vagyok; 's tudod, hogy a' Recenziók Technikusoknak iratnak – 's a' bevett Terminusok minden nyelvben Egyek. Tedd a' Másolatot parenthesisbe. Én makacs nem vagyok, de a' rettegést inkább utálok, mint sem rettegni látassam mások előtt.”¹⁸⁵

Kölcsey elhárító válasza azért is érdemel figyelmet, mert a vitatott szövegrészek a két fennmaradt változatban eltérően szerepelnek. A Tudományos Gyűjteményben: „populár (köznyelvi) [...] pöbelhaft (községi)”,¹⁸⁶ az *MMI*-ben: „populár [...] pöbelhaft”,¹⁸⁷ a „Romance” vagy „Románca” szó egyik változatban sem szerepel; A Tudományos gyűjteményben: „a' Molly's Abschied, melly Csokonaitól fordítatott” (p. 115.) az *MMI*-ben „a' Mollys Abschied melly Csokonaitól copieroztatott”¹⁸⁸.

Ezeket kívül már csak egy olyan javaslata van Döbrenteiének, mely a két változatban eltérően jelenik meg. Ez Kölcseynek Kisfaludy Sándor regéire vonatkozó szövegrészével van kapcsolatban: „Szerencsétlen próbák... Ezen kifejezésed helyett ezt tenném: 's azért a' Lyrai lobogó tüz miatt az Elbeszélés' természetes rendét nem mindenütt tartá meg. Vagy hogy itt ezt egészen elhagynám; mert ugy sem a' Regékről szóllasz.”¹⁸⁹ A Tudományos Gyűjteményben: „Mind Himfi, mind Cs. határ közé szorított geniek, amaz érzéseket tud zengeni, és sem Regéjiben, sem Hunyadijában nem titkolhatta el a' lyrai lelket.”,¹⁹⁰ az *MMI*-ben: „Mind Himfy, mind Csokonai határ közé szorított geniek. Amaz érzéseket tud zengeni, 's regéiben nem titkolhatta el a' lyrai lelket, 's azok szerencsétlen próbák valának.”¹⁹¹ A felsorolt változatokból látható, hogy a Tudományos Gyűjtemény-beli változatban Köl-

¹⁸³ CSETRI, i. m. 248.

¹⁸⁴ Döbrentei–Kölcseyhez. Kolozsvár, 1815. ápr. 17. ÉLit 1827. 117.

¹⁸⁵ Kölcsey–Döbrenteihez. Álmosd, 1815. máj. 3. ÉLit 1827. 122–123.

¹⁸⁶ KÖLCSEY, *Csokonai Vitéz Mihály' munkájának kritikai megítélések*. Tudományos Gyűjtemény, 1817. III/112. (A továbbiakban: TudGyűjt.)

¹⁸⁷ *MMI* III/142.

¹⁸⁸ *MMI* III/146.

¹⁸⁹ Döbrentei–Kölcseyhez. Kolozsvár, 1815. ápr. 17. ÉLit 1827. 115.

¹⁹⁰ TudGyűjt 1817. III/116.

¹⁹¹ *MMI* III/146.

csey több esetben magáévá tette Döbrentei javaslatait, mint az *MMI*-beli változatban.

Anélkül, hogy hipotetikus kéziratok rendszerét állítanánk fel, a következők állapíthatók meg: könnyen lehet, hogy több változata volt a Csokonai-tanulmánynak, de a rendelkezésre álló források alapján háromról tudunk biztosan:

1. Az, melyet 1815 márciusában Kölcsey elküldött Döbrenteinek. Ennek pontos szövegét nem ismerjük.

2. Az *MMI*-beli változat.

3. A Tudományos Gyűjtemény-beli változat.

Nem igaz tehát az a Toldytól¹⁹² Szauderig¹⁹³ magát tartó állítás, miszerint az *MMI*-beli változat megegyezik a Döbrenteinek küldött szöveggel. Valószínűleg az történt, hogy Kölcsey bizonyos változtatásokat eszközölt Döbrentei javaslatára az eredeti szövegén, és ez a kézirat, vagy inkább ennek tisztázata került bele az 1839-ben Heckenast Gusztávhoz felküldött hagyaték 12. csomójába,¹⁹⁴ és vált az *MMI* alapszövegévé, mely tehát korábbi állapotot tükröz, mint a Tudományos Gyűjteményben megjelent változat. Lélektanilag is érthető, hogy a korábbi változat (*MMI*) Döbrenteinek kevesebb javaslatát hagyta jóvá, hiszen a büszkeségében megsértett ifjú szerző akár erőszakolt gondolatmenetekkel is védte álláspontját, míg a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségével szemben, kik nem ismerték korábbi szövegét, presztízavesztés nélkül végezhetette el a Döbrentei ajánlotta javításokat. Hangsúlyozni kell, hogy a Kölcsey 1815. május 30-án Kállayhoz és Kazinczyhoz írott levelében megnyilatkozó sértettség és harciasság nem jelenti azt, hogy Döbrentei érvelése ne hatott volna rá rendkívül termékenyen, mind rövid, mind hosszú távon. Az elkövetkező három évben ugyan alig változott álláspontja a kritika hangnemét illetően, de Kisfaludy Károly *A leányörző* című vígjátékáról írott bírálatának módszerével kapcsolatban kézenfekvő előzményként tarthatjuk számon Döbrentei 1815. április 17-i és május 15-i leveleinek azt a tanácsát, hogy „in genere” kell kritikai megjegyzéseket írni. Részben erre a megjegyzésre vezetjük ugyanis vissza Kölcseynek azt az álláspontját, hogy *A leányörző* esetében a kritikus „megtartóztatja magát a művnek kritikai széjjelboncolásától; s [...] igyekezni fog, hogy a komikumról közönségesen és a vígjátékról különösen némely észrevételeket közölhessen, melyek [...] mindennek, akinek tetszeni fog, vagy a *Leányörzőre*, vagy más [...] vígjátékra nézve mértékül szolgálhatnak.”¹⁹⁵ Közvetlen hatásként pedig az 1815 júliusában keletkezett *A' Poesis és Kritika* című kiadatlan tanulmánytöredéket tarthatjuk számon.

Bár a bírálat 1817-ig nem jelent meg, és Kazinczy is majd csak a Tudományos Gyűjteményben olvassa,¹⁹⁶ Döbrentei jóvoltából valamilyen szűk nyilvánosságot mégis kapott. Döbrentei Kállayhoz írott már idézett levelében meleg szavakkal dicséri: „Feri Csokonainak recensioját küldé Muzéumom számára. Ezen recensio teli van a legjobb pszichologiai észre-vételekkel, 's megtisztult Izléssel van írva, 's időszaki írásomnak szemem előtt igen jó darabja lesz.”¹⁹⁷ Hasonló elismeréssel

¹⁹² Kölcsey Ferencz minden munkái. I-VIII. Kiad. TOLDY Ferencz. Pest, 1859–1861. IV/5.

¹⁹³ KÖM. I/1302–1303.

¹⁹⁴ Vö.: SOLT Andor, *Kölcsey halála és hagyatéka*. ItK 1938. 392.

¹⁹⁵ KÖLCSEY, *A leányörző*. KÖM. I/595–596.

¹⁹⁶ Vö.: Kölcsey–Kazinczyhoz. Cseke, 1815. júl. 5. *KölcsLev.* 62.; Kazinczy–Szentgyörgyi Józsefnek. Széphalom, 1817. ápr. 19. *KazLev.* XV/166.

¹⁹⁷ Döbrentei–Kállayhoz. Dédács, 1815. aug. 9. ESZTERGÁR László, *Magyar írók levelei a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban*. ItK 1904. 501.

emlegeti Kazinczynak: „Kölcsey egy igen szép, nyomos recenzióját küldé Csokonaynak.”¹⁹⁸ A Kolozsvárt lakó Bölöni Farkas Sándorral pedig elolvastatta a recenziót, mert az így ír Széphalomra: „Ne kívánj e népnek hálájára szorúlni, valamint Kölcsey is soha átoknál egyebet ne várjon a Csokonai recenziójáért, ő egy kibélyegzett fog lenni a Csokonaistáktól s neve olly lesz életébe, mint egy Ichonomachus Luthernek.”¹⁹⁹ Bölöni véleményének van dokumentálható alapja, mert 1815. november 10-én Döbrentei a következő kis történetről számol be Kazinczynak: „Irtam már, hogy Kölcsey igen szépen 's tudós jegyzésekkel írta Csokonai recenzióját. Erre azt mondá itt egy ifjú Gróf Nevelője, hogy azt a' Muzéumból ki fogja vágni! Látod melly jó izlésű ember lesz az az ifjú Gróf.”²⁰⁰

Már most kirajzolódnak azok a szempontok, melyek szerint majd két év múlva, a recenzió igazi nyilvánosságra kerülésekor összecsapnak a nézetek. Vannak, kik Kölcseynek a nyelvújítással szorosan összefonódott ízlésbeli ítéleteire reagálnak érzékenyen, és vannak, kik a recenzió hangvételéről, ítéleteinek élességéről és az irodalom fejlődésére tett hatásáról fejtik ki nézeteiket. Úgy tűnik, Kölcseynek igaz volt: Döbrentei, aki világosan látja Kölcsey bírálatának értékeit, fél, hogy ha ezek a kérdések a Csokonai-recenzióban megfogalmazott élességgel vetődnek fel, az Erdélyi Múzeum előfizetőket és esetleg munkatársakat veszíthet.

A recenzió megjelenése

Amíg Döbrentei lapjával monopolhelyzetben van, kérhet változtatásokat, húzhatja az időt. A Tudományos Gyűjtemény 1817. eleji megindulásával azonban szerző és szerkesztő között megváltoznak az erőviszonyok. Az utókor ki van téve annak a veszélynek, hogy egy esetleg tendenciózusan válogatott, megcsonkított levélgűjteményből von le következtetést. Nem tudjuk, mi maradt ki az Élet és Literatura válogatásából, de a rendelkezésünkre álló levélrészletekből mintha kihallható lenne Döbrentei hangnemváltása, aki 1816. június 25-én, tehát még a Tudományos Gyűjtemény megindulása előtt, udvariasan bár, de szerkesztői pozíciójából adódóan határozottan feltételekhez köti Kölcsey verseinek megjelenését: „Az Ötödik Fűzetbe fel van véve dalod a' Phantásiához; a' többi nálam lévődről várom változtatásaidat: nekem azok valóságos poetai fellobbanással vagynak írva; de gondolataid érzéseid nem olly tisztára hozva, hogy lelket és szívet egyszerre megnyerjenek. Közöld velem, kérlek, változtatásaidat.”²⁰¹ A következő, 1817. március 27-i levelét már nyilván az motiválta, hogy Döbrentei látta a Tudományos Gyűjtemény második fűzetében Kölcseynek Kis János verseiről szóló kritikáját, és megijedt, hogy barátja visszaveszi tőle a Csokonai-recenziót. Miután Kölcsey feltehetően nem válaszolt az 1816. június 25-i levelére, hosszú hallgatás után most ő az, ki megkeresi barátját: „Hát mi, egykor gyúlva egymás eránt, örökre hallgassunk e? Azt sem tudom már, te írtál e nekem utószor vagy én neked? De ezt forgatnunk nem szükség: mindenikünk vagy el volt foglalva, vagy rest volt levelet írni; mert szeretetünkben egymás iránt bizonyosan egyikünk sem hült meg. Ime én megtöröm a' hallgatást: tedd te is, és felelj e' levelemre, ne hogy büntess; mert, mondom, mind a' ketten jobbak lehetünk volna. Most több-

¹⁹⁸ Döbrentei-Kazinczyhoz. Dédács, 1815. aug. 16. *KazLev.* XIII/88.

¹⁹⁹ Bölöni Farkas Sándor-Kazinczyhoz. Kolozsvár, 1815. nov. 6. *KazLev.* XIII/265.

²⁰⁰ Döbrentei-Kazinczyhoz. Kolozsvár, 1815. nov. 10. *KazLev.* XIII/289.

²⁰¹ Döbrentei-Kölcseyhez. Kolozsvár, 1816. jún. 25. *Élit* 1827. 131–132.

szer kapok levelet Palitól. Talán Januáriusban említé, hogy vagy Pestre mégy, vagy egészen félrevonod magad a' Literatúrától, 's még barátaidtól is. Feri, mi ez? De, megczáfolva lelem e' rossz feltételt a' Tudományos Gyűjtemény' II. Kötetében álló Recenzióddal. A' ki még recenseál is, az nem vonja el magát a' Literatúrától. [...] Csokonai' Recenseáltatását még nem adtam ki; mert azon Fűzetbe, melybe azt teszem, a' Kritikáról való Értekezésemet akarom elé bocsátani; Hagyj így tennem. Ha egy helyen olvassák a' Kritika' Hasznait egy Imádottnak recenseáltatásával, bizonyosan több hasznot teszünk. Kritikámat nem sokára tisztázom; 's küldöm munkáddal együtt. Tehát dolgozz egyebet a' Tudományos Gyűjteménynek: ezt hagydd itt.²⁰²

Mikor Döbrentei ezt fogalmazta, még nem tudta, hogy már elkésett. Kölcsey ugyanis február 24-én Pesten kelt levelében beszámol Szemerének a Tudományos Gyűjtemény három nappal korábban tartott szerkesztőségi üléséről: „Meghatároztattak a Márciusi Hefnek [a Tudományos Gyűjtemény kötet] darabjai, s az én két recenziómnak Csokonairól és Kisről vala szerencsések felvételni.”²⁰³ Március 23-án, tehát négy nappal Döbrentei idézett levelének megírása előtt Kölcsey azt újságolja Szemerének, hogy: „A Tudományos Gyűjtemény harmadik kötet elhagyja a sajtót, vagy éppen elhagyta. Mert a recenziók már tegnap ki voltak nyomtatva.”²⁰⁴ A recenziók alatt nem Kölcsey Kis- és Csokonai-bírálatát kell érteni, hanem a Tudományos Gyűjtemény harmadik kötetében közzétett különböző szerzőktől származó kritikákat, hiszen a két kérdéses recenzió Kölcsey február 24-i levelével ellentétben nem egy számban jelent meg. A Csokonai-recenziót tehát Kölcsey anélkül adta a Tudományos Gyűjteménynek, hogy előzetesen egyeztetett volna Döbrenteiével. Bő hónap múlva Szemere számol be Kazinczynak arról, hogy mi is történt közös barátjukkal az elmúlt néhány hónapban: „A' mi Kölcseynek, ki egy levélben azt írta hozzám, hogy ő Csekében nem csak a' Literatúrának, de még barátainak is kénytelen meghalni, én beszéllém arra, hogy birtokát tégye Arendaba 's lakni Pestre jöjön.”²⁰⁵ Millyen vala örömem, midőn Januáriusban valamelyik napnak alkonyadtakor egy ismeretlen lépe be hozzám, 's ez az ismeretlen Debreczeni gubában és bajusszal! Ferink volt! Péczelen egynehány hetet múltata. Még ott az vala mind neki, mind nekem óhajtasunk, hogy bár valamely officiosus állapotba léphetne, 's én még akkor azt javaslam, hogy Kultsárnak Segéde próbáljon lenni. Bëjövén Pestre, a' proba próbálgatva volt; de Ferit tartalékok fogák el Kultsártól, 's ugy vevém észre, ezt is hasonlóan amattól. Két holnapig maradt függőben a' dolog. Végtére Vitkovics barátunk közbenereszkedései után Kölcseynek Kultsárnál vesz kosztot, 's azt ujságainak extrahálásában, fordítgatásában – a' mulatságok körül Tóth L. dolgozik – segélli. Üres óráiban pedig a' Tud. Gyűjteményt gazdagítja. Előre lehet képzelnünk, hogy Kedves Uram Bátyám a' Kis Recenziójának örvendeni fog. Így a' Csokonaiénak, így 's még sokkal inkább a' Berzsenyiének, mellyek közül az elsőbb már kinyomtatva van, az utóbb [!] pedig az Aprili Kötetben lesz felvéve. Ezen Recenziók gondolatról gondolatra az Uram Bátyáméi, de Kölcseytől kevesebb kíméléssel.”²⁰⁶

²⁰² Döbrentei–Kölcseyhez. Kolozsvár, 1817. márc. 27. Élit 1827. 133–134.

²⁰³ Kölcsey–Szemeréhez. Pest, 1817. febr. 24. *Kölcsev.* 73.

²⁰⁴ Kölcsey–Szemeréhez. Pest, 1817. márc. 23. *KÖM.* III/252.

²⁰⁵ Kölcsey–Szemeréhez. Cseke, 1816. nov. 21. *KÖM.* III/248–250.; Szemere–Kölcseyhez. Pécel, 1816. dec. 8. *SzemereP.* III/203–204.; Szemere Krisztina, Szemere Pálné–Kölcseyhez. Pécel, 1816. dec. 8. *SzemereP.* I/263.

²⁰⁶ Szemere–Kazinczyhoz. Pest, 1817. ápr. 5. *KazLev.* XV/143–144.

A recenziók megjelentével Kölcsey lett az, akinek nem volt sürgős a levélírás. Halogatta a Döbrenteknek szóló kellemetlen, magyarázkodó levelet. Magyarázkodásra végül nem is szánta rá magát. Élete talán legnehezebb néhány évének küszöbén, 1817. június 29-én olyan levelet írt, mely a háttér ismerete nélkül szép is, megható is lehet. Döbrentével azonban több mint tíz évre megszakadt a kapcsolata:

„Korhelebb levelezőt, mint a te Ferid, nem könnyen fogsz ismét találni, édes Döbrenteim. De midőn valaki planetenmászog [világszerte] bujdokolásban él, akkor nem is lehet tőle sem jobbat, sem többet reménylenen. Én áprilisban mentem Pestről Csekére, s ott vevém egy márciusi leveledet, ide június elején jövék, s innen Palinkkal újra Pest felé. Minden levél helyett legyen neked azon nyilatkozatás, hogy én téged az én legkedveltebb barátaim sorában szeretlek, s foglak mindenha. Ferid²¹⁷

Sem Szemere, sem egyéb forrásaink nem számolnak be arról, hogy Kölcsey mi módon került kapcsolatba a Tudományos Gyűjteménnyel, de az források hiányában is elég biztonsággal állítható, hogy egy kész bírálat megkönnyítette Kölcsey útját a szerkesztőségbe, és az új közegben munkaterületét is kijelölte. A Csokonai-recenzió így másodszor volt írója segítségére. Mindkét esetben a literátori pálya forgott veszélyben. A feladat tehát nemcsak meghódította, hanem óvta, segítette is emberét. Feladat és embere között nem volt mindig felhőtlen a viszony: Kölcsey sokszor kesergett, kritikái méltatlannak érzett fogadtatása miatt, de mégis újra és újra visszatért a műfajhoz. Nem kétséges, hogy az tudott valami olyat nyújtani neki, ami a lelke legmélyén érdekelte.

László Gyapay

THE FORMATION OF THE CSOKONAI-REVIEW AND ITS INFLUENCE ON THE CAREER OF KÖLCSEY

In 1814 Gábor Döbrentei, the editor of Erdélyi Muzéum, one of the first Hungarian literary periodicals, persuaded Ferenc Kölcsey to write a critical review of the newly published poetical works of Mihály Csokonai. Kölcsey was ambitious, young and well prepared but still reluctant. The analysis of his reluctance gives a good opportunity to have deeper insight into his psychological disposal and his evaluation of different literary genres. 1814 was in many ways critical for Kölcsey: it became clear that he did not have safe financial background, which could provide for devoting himself entirely to literature; he suffered much from the lack of inspiration; and thought that Hungarian literature was not the field where he could gain lasting fame, which altogether resulted in self-destructive reflexes. He seemed to believe that poetry reflected on the world whereas criticism reflected only on literature. That is why his main ambition was to become a poet not a critic. In this decisive year it still turned out to be constructive for his literary career to have the commission to write a critical review on Csokonai. While writing he must have realized that criticism requires much more than reflexion only on literature. This experience seems to have contributed much to the fact, that Kölcsey later devoted some of his years to criticism.

²¹⁷ Kölcsey-Döbrenteihez. Lasztóc, 1817. jún. 29. KÖM. III/267.